

Ung i det senmoderne danske samfund

- En samfundskritisk diskussion af
unges bestræbelse på selvrealisering



Kandidatuddannelsen i Socialt arbejde
Aalborg Universitet, København

Speciale den 16.09.2019
Vejleder: Anne-Kirstine Melholt
Anslag: 191.694

Sara Kimiye Bording & Maja Louise Såby Pind



AALBORG UNIVERSITY
DENMARK

Titelblad

10. Semester

Speciale Kandidatuddannelsen i Socialt Arbejde

Aalborg Universitet i København

Titel:

Ung i det senmoderne danske samfund

- En samfundskritisk diskussion af unges bestræbelse på selvrealisering

Vejleder: Anne-Kirstine Mølholt

Afleveringsdato: 16.09.2019

Udarbejdet af:

Sara Kimiye Bording; Studienr.: 2016775

Maja Louise Såby Pind; Studienr.: 20162511

Abstract

The purpose of this thesis, is to examine and theoretically discuss, from a contemporary diagnosis approach, the living terms and conditions of young individuals, in the late modernity society, in a Danish context while trying to achieve “the good life”.

The thesis, therefore highlights the generative mechanisms and processes in Danish society that underlies the rise of many young people's mental unhappiness and inability to thrive mentally.

With a critical theoretic approach, the thesis will discuss the late modern society's developments, such as globalization, individualization structures and tendencies, and the Danish state's transition from welfare state to competition state. Furthermore, the thesis argues that this development of the welfare state has consequences on an individual level for young people's mental health and in the end, for social work. The thesis examines and questions the prevailing theory that society's proclivity toward individualization and competition is a positive thing, when so much points to the opposite. In addition, the thesis attempts to point out that these tendencies influence the increase, of existential mental issues and thus makes it harder to achieve “the good life”. “The good life” is defined by Axel Honneth and is assessed from his normative ideal. Finally, the thesis concludes that the structures, discourses and tendencies of the late modern society does not account for the fact that not everyone can master the societal demands for self-realization. Therefore society give rise to pathological tendencies such as the increase in stress, anxiety and depression.

Indholdsfortegnelse

Kapitel 1: Indledning.....	5
Mentale helbredsproblemer hos børn og unge	5
Det sociale arbejde.....	8
Unge menneskers samfundsaktuelle mentale trivsel	9
Specialets intention	10
Begrebsafklaring.....	11
Ungdom	11
"Det gode liv"	12
Samtidsdiagnose.....	13
Sammenfatning af indledning	14
Specialets opbygning	14
Kapitel 2: Videnskabsteori og metode	15
Videnskabsteoretiske perspektiv	16
De ontologiske og epistemologiske grundantagelser i kritisk teori	17
kritisk teori.....	18
Frankfurterskolen.....	19
Betingelser for "det gode liv" - de tre anerkendelsesbehov	21
Fremgangsmåde	22
Indsamling og udvælgelse af specialets empiriske grundlag.....	23
Validitet og afgrænsning	24
Kapitel 3: Teori.....	24
Anthony Giddens	25
Ulrich Beck.....	27
Individualiseringsproces	28
Globalisering.....	29
Hartmut Rosa.....	29
Zygmunt Bauman	30
Anders Petersen	31
Ove K. Pedersen.....	32
Kapitel 4.....	32
Analysedel 1.....	32
Globalisering.....	34
Opløsning af fællesskaber og institutioner.....	35

Individualisering og identitetsdannelsen	36
Muligheden for selvrealisering	39
Pres på individet: krav om fleksibilitet og omstillingsparathed	41
Acceleration.....	41
Livsforløb	45
Refleksivitet og risiko.....	47
Risiko som en social konstruktion eller som objektivt eksisterende.....	48
Tillid og relationer i det senmoderne samfund	50
Sammenfatning - muligheden for at leve det gode liv	53
Analysedel 2:	57
Konkurrence og Præstation.....	57
DISKUSSION	65
<i>Fremdriftsreform - en årsag til stress?</i>	65
Samtidsdiagnosen som modsvar	67
Analysedel 3: Det sociale arbejde.....	69
Senmodernitetens betydning for det sociale arbejde.....	71
Borgeren bliver skabt i konkurrencestatens billede.....	72
Socialt arbejde i en globaliseret verden	74
Forebyggende indsatser for unge i mental mistrivsel	75
Konklusion	77
Litteraturliste.....	79

Kapitel 1: Indledning

Hvert år udvikler flere og flere mennesker psykiske lidelser såsom depression, angst og stress.

Ifølge Psykiatrifondens opgørelse om psykisk sundhed i Danmark, var der et stressniveau på 21% blandt danskerne i 2013, og en yderligere stigning til 25% i 2016. Yderligere viser undersøgelser at hvert år rammes 300.000 mennesker af depression og 400.000 rammes af angstsymptomer, der også er den største enkeltstående årsag til nye tilkendelser af førtidspension (Psykiatrifonden, 2019). Statens Institut for Folkesundhed anslår, at ca. 20% af den danske befolkning, altså 800.000 danskere, hvert år udvikler mental mistrivsel. Psykiske lidelser udgør dermed den største samfundsmæssige sygdomsbyrde i Danmark, hvor kræft til sammenligning som næststørste byrde udgør 17%. Dette får årligt store konsekvenser for samfundet og det enkelte individ, ikke mindst økonomisk. I en opgørelse fra 2015 blev dette estimeret til en udgift på omkring 61 mia kr. Det høje beløb er en indirekte konsekvens af tabt arbejdsfortjeneste i form af sygefravær, nedsat funktionsevne og førtidspension (Kristeligt Dagblad, 2017b). Depression, angst og stress kan dermed betegnes som vor tids folkesygdomme.

Selvom det ikke er let at dokumentere væksten af psykiske lidelser empirisk, da forskellige undersøgelser anvender forskellige diagnostiske kriterier, samt at diagnostiske kriterier ændrer sig over tid, peger adskillige undersøgelser herhjemme og i udlandet dog på at psykiske lidelser er i vækst (Juul, 2017: 101).

Tendensen gør sig ikke kun gældende i Danmark, men i hele den vestlige verden udvikler flere mennesker en depression, og samtidig sker det tidligere i livet. For hver generation øges risikoen for på et tidspunkt i livet at udvikle en depression (Socialstyrelsen, 2018).

Mentale helbredsproblemer udgør et stigende menneskeligt og samfundsmæssigt problem, hvad end det skyldes et øget fokus på sindslidelser, en øget forekomst, eller samfundsmæssige tendenser, der presser mennesker ud i psykisk lidelse.

Mentale helbredsproblemer hos børn og unge

Ovenstående udvikling ses også blandt børn og unge. Der er de senere år blevet registreret en stigende mental mistrivsel, hvor der blandt andet er sket en tredobling af diagnosticeringer med angst og depression de seneste 10 år, fra 2354 til 7189 (Sundhedsdatastyrelsen, 2018).

Der foretages i Danmark en række undersøgelser af børn og unges trivsel, sundhed og sociale forhold. Den følgende fremlagte empiriske viden om børn og unges opvækst og trivsel tager først og fremmest afsæt i rapporter og forskningsundersøgelser.

Det skal dog understreges, at den største andel af børn og unge i Danmark trives, på trods af den registrerede stigning af psykiske lidelser (Mølholt, 2014: 263).

I Rapporten *Børn og unges mentale helbred* (Vidensråd For Forebyggelse, 2014) ses for første gang en samling af al forskning på området over en 20 årig periode for aldersgruppen 10-24 årige. Ifølge rapporten er psykiske symptomer og mistrivsel udbredt i denne gruppe, og der tegner sig generelt et dystert billede, da det på mange områder går i den forkerte retning. Adskillige unge tager medicin for generelt ubehag, tidspres, stress og mobning, og antallet af børn og unge, der klager over søvnbesvær inden for de sidste to uger, er på 20 år steget fra 4% til 16% (Juul, 2017: 101-102).

Rapporten viser en stigning i de emotionelle lidelser som angst og depression. Især pigerne lider af dårlig mental sundhed. Mere end dobbelt så mange piger end drenge er ofte kedede af det, har ondt i maven og er trætte. Tallene viser at 17 % af pigerne har lav livstilfredshed, hos drengene ligger tallet på 11 %, at 28% af pigerne har høj livstilfredshed, drengene 34%. Andelen af piger med høj livstilfredshed er desuden faldet fra 30 til 24% fra 2002 til 2010.

I rapporten fremgår det ligeledes, at 25 % af børn eller unge føler sig stresset mindst en gang om ugen; at 21 % af de unge kvinder ofte eller meget ofte er nervøse eller stressede, hvor det samme gør sig gældende for 11 % af de unge mænd.

Det registreres at forekomsten af stress stiger med alderen, da det særligt er gruppen af unge kvinder mellem 16-24 år der ofte er stressede eller nervøse, og her er der samtidig sket en stigning fra 14 til 26% fra 2005-2013 (Vidensråd for forebyggelse 2014: 12).

Emotionelle vanskeligheder såsom angst og depression optræder hos 11% af alle børn. Allerede fra 6 års alderen overhaler pigerne drengene, og angst og depression er fra puberteten op til 5 gange hyppigere hos piger end hos drenge. Forskningen viser at, depressioner i ungdomsårene øger risikoen to til tre gange for depressioner senere i livet, og at de tilmed ofte er mere alvorlige og længerevarende ved forudgående debut i ungdomsårene (Vidensråd for forebyggelse 2014: 29).

Rapporten vidner om, at det på mange måder er blevet sværere at være barn og ung i dag end tidligere. Måske i det hele taget blevet sværere at være menneske i et samfund der stiller krav som aldrig før og hvor mange af de krav og forventninger er blevet mere diffuse.

Et andet, alvorligt tegn på mistrivsel, som i den senere tid har vakt større politisk interesse og fået mere opmærksomhed i medierne, er selvskade. Det har desværre vist sig at et omfattende og stigende antal unge mennesker, nemlig skader sig selv. Selvskade er et alarmerende og graverende symptom på mistrivsel, og at dette ligeledes har fået en større udbredelse hos unge mennesker, bør tages meget alvorligt (Møhl & Rubæk 2016: 5). Dette burde derfor, ikke længere udelukkende ses som individuelle anliggender, men opfattes som en lidelse og derfor en fejludvikling i samtidens senmoderne samfund.

Adskillige sociologer stiller en samtidsdiagnose der peger på en udvikling i samfundet som bagvedliggende årsag til individuel mental mistrivsel. Der peges generelt på en øget frihed til selvrealisering, men at det også er denne frihed som gør det svært for mange mennesker at finde et ståsted, når der samtidig mangler tidligere tiders moralske horisonter og fællesskaber.

Mange unge mennesker oplever en eksistentiel usikkerhed i forsøget på at finde ud af hvad der forventes af dem, og hvordan de skal gøre sig fortjent til samfundets anerkendelse. Dette kan ifølge den franske sociolog Alain Ehrenberg føre til handlingslammelse, utilstrækkelighedsfølelse og depression, hvilket han relaterer til betegnelsen "*lidelse under ubestemthed*" (Juul 2017: 101). Individene er overladt til selv at finde ressourcerne til autentisk selvrealisering. Depression er derfor ifølge Ehrenberg den tidstypiske lidelse - en utilstrækkelighedspatologi som skyldes overbelastning af individernes selv. Begrebet skal forstås som en samlebetegnelse for en mangfoldighed af sociale og psykiske lidelser (Juul 2017:101-103).

Ehrenberg betegner det moderne samfund som et præstationssamfund, hvor det gælder om at præstere på alle parametre, for at leve op til idealet om at blive et vellykket og succesfyldt menneske (Petersen 2016: 60).

Sociolog Anders Petersen anser på samme vis som Ehrenberg det stigende antal depressioner, som et udtryk for en samfundsmæssig udvikling og skriver i sin bog *Præstationssamfundet* 2016, at kritikken vendes indad, hvor man i stedet burde kritisere det samfund der skaber presset og den mistrivsel der i sidste ende kan være medvirkende til det stigende antal depressioner der

registreres. Anders Petersen vurderer, at menneskesynet der præger vores nuværende samfund, trækker tråde til sportens konkurrencementalitet og konkurrencestatens økonomiske vækstideologi (Petersen, 2016: 68-69). Dette menneskesyn kan spores i samfundets institutioner, hvor selv små børn helt fra børnehavealderen, bliver udsat fra krav om at udvikle deres styrker og kompetencer.

Ove K. Pedersen argumenterer i sin bog *Konkurrencestaten 2011*, for at der er sket en udvikling fra velfærdsstat til konkurrencestat på baggrund af den tiltagende globalisering. Dette har betydet, at Danmark i stigende grad deltager i konkurrence med andre nationer om både velstand, viden og kompetencer. Han argumenterer for, at det dermed har været nødvendigt at mobilisere befolkningen og sørge for at skabe kompetente og selvforsørgende borgere der kan styrke Danmarks konkurrenceevne og undgå at lægge staten til last (Pedersen, 2011: 12).

Det sociale arbejde

Ovenstående strukturer ses således som medvirkende til, at mange individer oplever mental mistrivsel og nogle ligefrem får psykiske lidelser. Denne udvikling, politiske diskurser og konkurrencestatens menneskesyn har dermed fundet vej ind i det offentlige sundhedssystem og sociale institutioner og har på denne måde også sat sine spor i det sociale arbejde. Dette ses gennem den politiske retorik, de seneste års mange reformer og den ændret lovgivning (Caswell, & Dall 2015:262-267). Som beskrevet tidligere i indledningen viser diverse trivselsundersøgelser at børn og unges trivsel og mentale helbred har været faldende gennem de sidste 20 år og det må derfor tænkes at skabe nogle udfordringer for de indsatser der beskæftiger sig med børn og unge indenfor det sociale arbejdes felt. Man kan således stille spørgsmålet, hvorledes det offentlige sociale system imødekommer disse tendenser, og hvordan løses og forebygges dette samfundsmæssige problem, der kan ende ud i for eksempel arbejdsløshed, som følge af psykiske lidelser? Vi finder det derfor interessant at undersøge hvordan man indenfor det sociale arbejde takler og beskæftiger sig med denne stigende mentale mistrivsel hos unge. Hvilke forhindringer og mekanismer ses, og hvordan kommer de ændrede vilkår for det sociale arbejde til udtryk.

Unge menneskers samfundsaktuelle mentale trivsel

Ovenstående udvikling og diskurser har således fundet vej ind i alle dele af samfundets institutioner og dermed præger det også de institutioner som unge mennesker færdes i. Som tidligere beskrevet er der altså sket et skred inden for den mentale trivsel. Generelt set tyder diverse empiriske undersøgelser på, at børn og unge i Danmark trives. Der er alligevel to væsentlige pointer, som nuancerer eller ændrer dette billede. Trivslen ser nemlig ud til at være faldet for børn og unge, når resultaterne betragtes over de sidste 20 år. Den første pointe beror på at undersøgelser generelt viser at livstilfredsheden er faldet og at andre forskningsresultater viser, at der er sket en stigning i emotionelle problemer blandt unge. Den anden pointe som er yderst relevant for specialet, hviler på at der er sket et markant fald i trivsel fra barndom til ungdom. Ved teenageårenes begyndelse, ses der et fald i tilfredsheden med livet, i forhold til yngre børn. Dette kan skyldes, at denne periode i ungdommen er påvirket af at de primære referencepunkter begynder at flytte sig fra familien, til forskel fra yngre aldersgrupper, der hovedsageligt finder sikkerhed og identificerer sig hos familien. Denne periode er således, i større grad præget af udefrakommende påvirkninger, blandt andet det sociale liv med jævnaldrende og fra institutioner. Institutioner er dermed et væsentligt område i danske børn og unges opvækst, idet Danmark også er det land, der har flest daginstitutioner (Mølholt, 2014:269).

På baggrund af ovenstående redegørelse af tendenser i det senmoderne samfund, skærpes fokuset på netop unge mennesker, da forskning viser, at selvopfattelsen hovedsageligt udvikles gennem barndommen og ungdommen. Endvidere ses det at selvopfattelsen og dermed selvidentiteten er afgørende for den mentale trivsel. Selvidentiteten dannes allerede fra det øjeblik, hvor børn erfarer, at de er enkeltstående, separate individer og herfra begynder en livslang udviklingsproces. Men de erfaringer individet tager med sig fra barndommen og ungdommen, vil præge individet resten af livet. Forskningen viser, at mentale problemer eller symptomer herpå, tidligt i livet øger risikoen for at udvikle psykiske lidelser senere i livet. Viden om unges selvopfattelse er dermed yderst vigtig, fordi selvopfattelsen har så stor betydning for, individets mentale trivsel, hvordan en positiv selvopfattelse etablerer et højt selvværd og lykkefølelse og hvorledes dette motiverer individet i livet. Endeligt ses der også en tendens til, at det netop er unge mennesker som føler de har svært ved at efterleve førnævnte samfundsmæssige forventninger (Spaten, et al. 2010: 333-335).

Således finder vi det yderst relevant at have fokus på netop unge menneskers vilkår i dagens Danmark, da mental mistrivsel i de unge år kan risikere at få livslang betydning.

Det følgende afsnit vil specificere specialets formål, samt kort opsummere problemfeltet, hvilket dermed leder frem til den endelige problemformulering.

Specialets intention

Specialets formål er med udgangspunkt i kritisk teori at analysere og diskutere vilkårene for unge mennesker i det senmoderne samfund. Der diskuteres udviklingen i retning af øget individualisering, fra det moderne til senmoderne og fra velfærdsstat til konkurrencestat, da ovenstående punkter, tænkes at have indflydelse på individets mentale trivsel og selvidentitet. Endvidere ønsker vi, specifikt at diskutere de konsekvenser samfundsudviklingen har for den mentale trivsel hos unge mennesker, da det vurderes at mental mistrivsel netop, står i vejen for udlevelsen af "det gode liv" som formuleret af Axel Honneth, hvilket vil blive specificeret i metodeafsnittet. Vi ønsker at diskutere sammenhængen mellem samfundsudviklingen og dens betydning for individets trivsel, samt at forstå om dette spiller en rolle i den markante stigning af mental mistrivsel. Ydermere finder vi det interessant, at undersøge hvilken betydning denne stigning, har for det sociale arbejdes felt indenfor børn -og ungeområdet. Der lægges særligt vægt på unges vilkår, da der som beskrevet i indledningen er sket et skred de sidste 10-20 år i forhold til mental mistrivsel og øget diagnosticering af psykiske lidelser. Ydermere viser forskning, at mental mistrivsel eller symptomer herpå tidligt i livet kan kobles til psykiske problemer senere i livet, samt at et dårligt mentalt helbred forringer muligheden for uddannelse og job, og dermed på sigt kan være medvirkende årsag til social ulighed (Vidensråd 2014:11). Dermed finder det særligt vigtigt at fokusere, netop på unge mennesker. Således diskuteres, hvorpå unges forsøg på selvrealisering påvirker deres mentale trivsel, i forhold til de samfundsmæssige krav og forventninger.

Vi finder det derfor relevant at foretage en kritisk teoretisk analyse og diskussion af unges vilkår med samtidsdiagnosen som overordnet ramme, for derigennem at sætte fokus på samfundsudviklingen i den moderne kultur, samt det sociale arbejdes betingelser. Dermed ønsker vi at undersøge og diskutere hvorledes forandrede strukturelle vilkår i det senmoderne samfund kan være medvirkende til at der opstår sociale patologier. De sociale patologier viser sig blandt

andet i form af den vækst der registreres inden for området af de mentale og sociale lidelser specielt blandt unge, hvor særligt depression, angst og stress fylder meget i diverse statistikker som ovenstående tal viser, og som derfor kompromitterer muligheden for at udleve "det gode liv".

Begrebet *sociale patologier* skal forstås som noget andet og mere end individuelle patologier. Det dækker over sygdomsforhold i samfundet, såkaldte fejludviklinger. Dermed skal det ikke opfattes, som at det ikke får individuelle konsekvenser, for det er netop i individets psyke at de strukturelle og normative ændringer sætter sig spor. Ved at identificere sociale patologier i samfundet, fremhæver man ubalancer i det sociale regnskab gennem en empirisk orienteret socialfilosofi der samtidig rummer en mulighed for social kritik (Willig & Østergaard 2005: 5-8).

Ved at udpege sociale patologier i samfundet foretager man dermed en samtidsdiagnose hvor målet er at begrebsliggøre nye tendenser i samfundet; at reflektere over det brud der karakteriserer nutidens historiske vilkår og undersøge konsekvenserne af de ændrede vilkår (Petersen 2016: 54).

Begrebsafklaring

Som beskrevet ønsker vi i specialet, at undersøge unge menneskers vilkår og mulighed for at leve "det gode liv" i forhold til Honneths normative ideal. Det er således nødvendigt at udfolde, hvorledes specialet forstår og anvender begreberne, "det gode liv", "unge mennesker", og "samtidsdiagnose", da sidstnævnte er et begreb som vil anvendt som en overordnet ramme for den teoretiske diskussion. Begrebernes betydning og herunder sammenhæng beskrives i det følgende.

Ungdom

Da vi har valgt at fokusere på unge mennesker, som argumenteret for i foregående afsnit, finder vi det relevant at definere ungdom som begreb. Ungdom er en aldersperiode mellem barndommen og voksenlivet. Det er historisk set et nyere begreb, som kan være svært at definere, da det på videnskabelig vis er vanskeligt at formulere en præcis definition af ungdom. Ungdomsbegrebet

varierer, nemlig fra kultur til kultur og er gennem tiden blevet redefineret. Tidligere, i Danmark, trådte man, for eksempel, ind i voksenlivet, når man var blevet konfirmeret. I samtidens Danmark, er det i højere grad, defineret ved færdiguddannelse og selvforsørgelse, samtidig med, at ungdommen varer længere og længere, når man ser på voksnes mennesker selvfremsstilling af sig selv og deres livsstil, hvor blandt andet stiftelsen af familie, sker senere og senere. I andre kulturer bliver børn, allerede tidligt i livet, sat i arbejde og derfor er muligheden for at kunne stifte familie, et af de primære kriterier for at få den sociale status voksen. I stort set alle kulturer er voksenlivet dog defineret ved, at man begynder at stifte egen familie, principielt gennem sin arbejdskraft, for at kunne brødføde denne (Bang & Møhl 2016: 5-6). Ungdom, må dermed defineres ved tidsperioden før denne og efter barndommen. I specialet vil vi imidlertid definere ungdom efter hvorledes den bliver fremført i Danmark, da specialet forholder sig til det danske senmoderne samfund, men som også kan sammenlignes med andre senmoderne vestlige samfund. Her defineres det ud fra politiske reformer, såsom beskæftigelsesreformen, fra 2013, der definerer unge helt op til under 30 år, eller tidligere nævnte rapport, *Børn og unges mentale helbred*, der definerer ungdom op til 24 år (Caswell & Dall 2015: 267; Vidensråd For Forebyggelse, 2014). Specialet vil definere ungdom, som alle de forskellige måder ungdom bliver fremført på i Danmark imidlertid, men vil dog primært have den unge del af ungdommen i fokus, da det er her, den primære selvopfattelse og identitetsdannelse skabes, som tidligere beskrevet.

“Det gode liv”

Gennem teoretiske tilgange og refleksioner undersøges begrebet “det gode liv” og dykker ned i de mekanismer og diskurser der påvirker de vilkår unge mennesker, i det senmoderne danske samfund, netop har for at kunne udleve det gode liv. Endvidere diskuterer specialet hvorledes det ovenstående kan påvirke og have betydning for det sociale arbejde med unge og derigennem forklare en rammesætning af en samtidsdiagnose for unge mennesker i Danmark. “Det gode liv” skal gennem specialet forstås ved hjælp af Axel Honneths normative ideal, som bygger på nogle formelle anerkendelsesbehov der skal være opfyldt for at individet har mulighed for selvrealisering og dermed leve det gode liv. De formelle anerkendelsesbehov, vil blive nærmere uddybet under det videnskabsteoretiske perspektiv.

Samtidsdiagnose

Specialets overordnet ramme er som beskrevet i indledningen; samtidsdiagnosen, der kan betragtes som en form for kritik. Med specialet er vores intention ikke at udvikle en decideret samtidsdiagnose, men at skrive vores perspektiv ind i et samtidsdiagnostisk felt. Ifølge Lars Geer Hammershøjs definition på samtidsdiagnose, er det vigtigt at man ikke forveksler begrebet med den mere affirmative *samfundsbeskrivelse*, da der er tale om to meget forskellige analysestrategier. Samtidsdiagnosens genstandsfelt er nutidige tendenser og ændringer af tidens mulighedsfelt (historiske vilkår), mens samfundsbeskrivelsens genstandsfelt er de faktiske vilkår, som eksempelvis institutioner og strukturer. Den er dermed kendetegnet ved at være en diagnose frem for objektiv beskrivelse, og omdrejningspunktet er samtiden frem for samfundet.

Samtidsdiagnosen betragtes som en anderledes vidensform, nærmere socialfilosofi frem for samfundsvidenskab, og opererer i mellemværendet mellem filosofi og sociologi. Det er ikke nok at kritisere hvad der er, man må også være i stand til at vise hvordan det kunne være anderledes. Idehistorisk kan samtidsdiagnosen føres tilbage til Jean-Jacques Rousseaus diagnose af civilisationsprocessen og menneskets fremmedgørelse, samt Kants diagnose af oplysningstiden. Rousseau og Kants filosofiske refleksionsformer kan dermed betragtes som konstituerende for den samtidsdiagnostiske tradition (Hammershøj, 2008: 34).

Axel Honneth mener at det er nødvendigt at genoplive den kritiske samfundsdiagnostiske tradition der siden Rousseau har prøvet at diagnosticere de negative konsekvenser eller sociale patologier som moderniteten har ført med sig (Hammershøj, 2008: 37).

Specialets intention er med afsæt i Honneths normative fundament om "det gode liv", at kritisere nogle af de dybereliggende patologiske tendenser i samtiden med et særligt fokus på unge menneskers vilkår, og dermed skrive vores perspektiv ind i samfundsdiagnosens genstandsfelt. For at stille en samtidsdiagnose, må man som beskrevet ovenover ikke blot kritisere hvad der er, men også vise hvordan det kan være anderledes; kritikken bliver først gyldig når den tager udgangspunkt i et normativt kriterie. Vores hensigt er at stille samtidsdiagnosen i et dialektisk forhold til Honneths idé om det gode liv for derved at skildre de patologiske udviklingstræk der forhindrer det gode liv for unge i det senmoderne samfund (Willig 2007:54-55).

Sammenfatning af indledning

Vi har i indledningen redegjort for hvorledes der i diverse undersøgelser og statistikker ses en stigning i antallet af diagnosticeringer af psykiske lidelser hvor specielt stress, angst og depression er blevet udbredt i en foruroligende grad. Adskillige sociologer argumenterer for, at udviklingen i det moderne samfund har bidraget til at flere mennesker lider og har svært ved at finde deres ståsted. Man må samtidig antage, at denne udvikling også får konsekvenser for det sociale arbejdes udførelse, når det foregår på konkurrencestatens præmisser. Vores hensigt med nærværende speciale er som beskrevet, at foretage en samtidsdiagnose med udgangspunkt i unge menneskers vilkår, for at undersøge og reflektere over tendenser i samtiden, og dermed kunne udpege sociale patologier, samt diskutere hvad det har af betydning for det sociale arbejde. Som beskrevet i specialets intention, forsøger vi at blive klogere på senmodernitetens tendenser og vilkår, derfor finder vi det relevant at foretage en teoretisk diskussion med samtidsdiagnosen som overordnet ramme. Ovenstående har ledt os til følgende problemformulering:

“Under hvilke vilkår må unge mennesker, i det senmoderne danske samfund, skabe deres gode liv og identitet, samt hvorledes kan følgerne af disse vilkår bringe udfordringer for det sociale arbejde”?

For at kunne besvare problemformuleringen bedst muligt, anvendes tre arbejdsspørgsmål:

1. Hvordan kan vilkårene i det senmoderne samfund, påvirke individets identitetsdannelse, set ud fra et samtidsdiagnostisk perspektiv?
2. Hvilken betydning har denne udvikling for danske unges vilkår samt muligheder for at skabe det gode liv (anerkendelsesværdig identitet)?
3. Hvorledes kan følgerne af disse vilkår bringe udfordringer for det sociale arbejde?

Specialets opbygning

Følgende afsnit vil skitsere specialets opbygning.

Specialet er disponeret således:

kapitel 1: indledningen, præsenterer det sociale problem, opkomsten af mentale lidelser, og dettes belastning for samfundet og det sociale arbejde. Derefter følger specialets intention, hvilket leder ned til problemformuleringen.

Kapitel 2: Specialets byggesten, redegøre for den metodiske tilgang og det videnskabsteoretiske perspektiv. I forlængelse heraf, gennemgås specialets ontologiske og epistemologiske ståsted, og der argumenteres for valg af kritisk teori og specialets normative udgangspunkt.

Kapitel 3: Er et teori afsnit hvor der kort beskrives nogle af de hovedteoretikere specialet anvender og finder relevante. Der vil kort redegøres for deres indbyrdes teoretiske position og argumenteres for valget af teoretikere, samt deres nøglebegreber.

Kapitel 4: Den teoretiske diskussion og analyse. Her vil specialet foretage en teoretisk diskussion af samfundsudviklingen i det senmoderne samfund, i forhold til unges vilkår med inddragelse af udvalgte teoretikere. Analysen er delt op i 3 dele, således at den første del belyser og diskuterer, de overordnede tendenser og udviklingen i det senmoderne samfund, med inddragelse af grand theories. Anden del af analysen inddrager kvantitative undersøgelser og beskriver de danske forhold, med inddragelse af danske teoretikere og diskuterer udviklingen fra velfærdsstat til konkurrencestat og analyserer betydningen af dette i forhold til unge menneskers mentale trivsel.

Tredje og sidste del analyserer, på makro niveau, med afsæt i foregående diskussioner, hvorledes den senmoderne individualiseringsdiskurs og det danske samfunds forandring fra velfærdsstat til konkurrencestat, påvirker det sociale arbejde med unge i mental mistrivsel. Slutteligt rundes der er med en samlet konklusion.

Kapitel 2: Videnskabsteori og metode

Følgende kapitel redegør for specialets metodiske fremgangsmåde, arbejdsprocesser og afgrænsning. Dette for at synliggøre de valg og fravalg, der blev foretaget gennem processen, samt de muligheder og begrænsninger valgene førte med sig. Denne gennemsigtbarhed er for at sikre undersøgelsens konklusion har en acceptabel videnskabelig kvalitet og validitet. Første del af kapitlet vil indledningsvis redegøre for specialets videnskabsteoretiske perspektiv.

Videnskabsteoretiske perspektiv

Det følgende afsnit vil redegøre for specialets videnskabsteoretiske position og analytiske tilgang. Før specialet begiver sig videre ud i analytiske og kritiske refleksioner over relevante teoretiske forståelser af samtidsdiagnoser, er det nødvendigt at tydeliggøre, hvilke videnskabsteoretiske grundantagelser specialet arbejder ud fra, for at styrke den samlede argumentation. Efter en kort gennemgang af det ontologiske og epistemologiske ståsted, gennemgås de relevante teoretiske forståelser.

Da problemformuleringen søger at forklare hvorledes vilkår og tendenser i samfundet kan bidrage til mental mistrivsel hos unge, altså at identificere de strukturer og generative mekanismer der ligger bag den samfundsmæssige udvikling, vil specialet forholde sig kritisk overfor de undersøgte samfundsforhold. Den søger således at være kritisk og i stand til at give en begrundet kritik af fejludviklinger i samtidens danske samfund.

Det videnskabsteoretiske perspektiv i specialet er dermed ekspliciteret gennem kritisk teori. Da specialet ikke kun ønsker at beskrive og forklare det senmoderne samfund, men også forsøger at bidrage til at skabe en bredere forståelse af strukturelle, utilsigtede, udviklinger i samfundet. Derigennem kritiseres samfundets udviklingstendenser, som kan stå i vejen for menneskers udvikling og lykke.

Dermed er Kritisk teori en oplagt tilgang til specialet, da kritisk teori har den forforståelse, at forskeren forholder sig kritisk i sin tilgang, til de samfundsforhold der undersøges (Juil & Pedersen 2012: 409).

Endvidere har vi ladet os inspirere af Axel Honneths anerkendelsesteoretiske tilgang, som fordrer en normativt forankret samfundskritik, og analyserer hvordan samfundsudviklingen forholder sig til hans anerkendelsesideal.

Vi vil først i kapitlet, komme med nogle generelle refleksioner omkring samfundsvidenskaben, for derefter at specificere hvordan kritisk teori placerer sig både ontologisk og epistemologisk, og efterfølgende skitsere udviklingen inden for den kritiske Frankfurterskole.

De ontologiske og epistemologiske grundantagelser i kritisk teori

Da specialet gennem kritisk teori vil forsøge at udpege samfundsstrukturer og generative mekanismer og derigennem kunne identificere fejludviklinger i samfundet, er det nødvendigt at udspecificere specialets ontologiske og epistemologiske grundantagelser.

Samfundsvidenskaberne søger at blotlægge udviklingstræk i samfundet, der står i vejen for menneskelig udvikling, men der er forskellige antagelser og teorier om, hvilke grundbetingelser der skal være tilstede for en vellykket menneskelig væren (Juul, 2012:319-320). Der er således konkurrerende opfattelser af ontologien og epistemologien, altså studiet af hvad der er virkeligt, det værende og det eksisterende sande i samfundet og hvad der kan erkendes som viden (Juul & Pedersen 2012:14). Nogle videnskabsteoretiske grundantagelser om ontologien, som for eksempel inden for socialkonstruktivismen og diskursteorien anfægter, at al virkelighed i bund og grund er socialt konstrueret. Antagelserne om erkendelsens væsen, inden for denne tilgang er baseret på ovenstående perspektiv, hvilket betyder at alt værende er relativt. Virkelighedens verden er således individuel, socialt konstrueret ud fra historiske og samfundsmæssige processer.

Socialkonstruktivismens og diskursteoretikers ontologi anfægter således, at det som mennesket opfatter som virkeligt i dens verden, må betragtes som værende en social konstruktion. Derved findes der ikke en normativ virkelighed, men en række konstruerede virkeligheder i samfundet, som kun kan begrundes ud fra særlige historiske og sociale kontekster (Ejrnæs & Monrad, 2016: 69). På denne måde kan epistemologien aldrig opfattes som entydig og endelig viden, og målet med en socialkonstruktivistisk og diskursteoriens tilgang, forsøger dermed ikke at stille en normativ standard, men vil forsøge at dekonstruerer den socialt konstruerede virkelighed. Modsat dette står den positivistiske tilgang, der insisterer på at videnskabelige teorier kan og skal korrespondere med virkeligheden. Det antages at erkendelsen af virkeligheden er mulig gennem videnskaben og at der findes en objektiv viden om virkeligheden, hvori virkeligheden eksisterer uafhængigt af menneskers erkendelse af den (Juul & Pedersen 2012:12-15). Som tidligere beskrevet skal det ontologiske og epistemologiske fundament i specialet, forstås gennem Axel Honneths kritiske teori. Kritisk teoris epistemologiske udgangspunkt bruges ikke kun til at beskrive og forklare samfundet, men forsøger også at være et middel til effektivt at kunne identificere udviklingstræk, der står i vejen for menneskelig frigørelse og udvikling, og dermed kritiserer fejludviklinger. Kritisk teori har således en normativ forforståelse, som netop begrundes med

henvisning til et normativt ideal, om hvad der "er" og hvad der "bør" være (Juul & Pedersen, 2012:409-410). Kritisk teori distingerer sig epistemologisk, på den måde fra socialkonstruktivismen, diskursteori og positivismen, ved at inkorporere begge af ovenstående aspekter. Kritisk teori adskiller sig fra positivismen, ved at det normative udgangspunkt bygger på objektive forhold og ikke på bestemte ideologiers værdisæt. Dermed forsøger kritisk teori at forene subjektivitet og objektivitet (Andersen, 2013: 412).

Det ontologiske udgangspunkt i kritisk teori, forholder sig lidt anderledes, da det ikke benægtes at der er en virkelighed, men at det imidlertid er umuligt at erkende hele virkeligheden, da virkeligheden altid er i bevægelse og ufærdig (Juul & Pedersen 2012:411). Metoden indenfor kritisk teori og dermed også i specialet, er derfor ikke at finde frem til sandheden, men at finde frem til og diskutere, det usande og dermed finde frem til det mere sande og nærmere det sandsynlige. Derudover ligger der også et normativt standpunkt i selve specialets problemformulering, i dets antagelse om at kunne definere "det gode liv". Specialet har hermed en normativ forforståelse i tilgangen til problemformuleringen. Dog forsøger specialet ikke at give et endeligt svar på dette problem, men en mere sandsynlig forklaring. Dermed har specialet gennem kritisk teori også et normativt standpunkt, men anskuer ikke problemstillingen som positivismens tilgang, hvor der findes én sandhed, men forsøger at frembringe en opfattelse af hvad der er mere rigtigt, end andet. Således vises det også at specialets tilgang ikke ville indpasse eller kunne definere sig med socialkonstruktivismen, da den upræcise og omskiftelige normativitet i socialkonstruktivismen, ville forhindre specialets forståelse af "det gode liv". Specialet tiltænker ikke at stræbe efter dette, da det "det gode liv" bliver defineret af Axel Honneth, gennem den kritisk teoretiske tilgang. Dette betyder at der er tale om en mere sandsynlig fortolkning af den sociale virkelighed, snarere end én endelig sandhed.

kritisk teori

Kritisk teori kan betegnes som en blanding mellem samfundsteori og videnskabsteori, hvilket vil sige at den i ligeså høj grad omhandler samfundet som om normer for videnskabelig praksis. Dens ontologiske og epistemologiske tilgang læner sig tæt op ad den kritiske realisme, da udgangspunktet er, at der er "en virkelighed derude" som det er op til kritiske forskere at afdække, hvilket kræver at man trænger om bag samfundets overfladefænomener og

ideologier. Det er samtidig kendetegnende for kritisk teori, at kritikken af samfundet bør tage afsæt i en form for normativ grundlagstænkning, hvilket vi vil komme nærmere ind på i det følgende afsnit (Juul, 2012: 319).

Frankfurterskolen

Inden for den kritiske teori taler man om tre forskellige generationer, hvor første generation opstod i forbindelse med etableringen af Institut für Sozialforschung med Max Horkheimer og Theodor Adorno i Frankfurt i 1923, mens anden generation og tredje generation udgøres af henholdsvis Jürgen Habermas sprogfilosofiske paradigme, og Axel Honneths teori om anerkendelse. Kendetegnende for de tre generationer inden for kritisk teori, er at de alle har et emancipatorisk sigte i forhold til de eksisterende magt- og herredømmeformer (Juul 2012:321-322).

Den første generation var inspireret af marxismen og mente i lighed med Marx at den kritiske teoris opgave er at afsløre magtformer der bidrager til undertrykkelse af arbejderklassen. Det var derfor også et opgør med positivismens passivt beskrivende tilgang til den sociale virkelighed; videnskabens opgave skulle ikke kun beskrive eller forklare samfundet, men derimod bidrage til at forandre det. Efter 2. verdenskrig udviklede kritisk teori sig til en abstrakt kritik af den moderne oplysningstænkning uden dog at være forankret i den sociale verden og dermed i en reel emancipatorisk interesse (Juul 2012:321-322).

Både Habermas og Honneth videreudvikler den kritiske teori og tilføjer et normativt ideal der sættes som standard for den kritiske analyse. Men Honneth kritiserer Habermas' diskursetiske ideal for ikke at tage udgangspunkt i konkret menneskelig erfaring, og formulerer i det følgende citat den kritiske teoris epistemologiske kerne:

"I dag kan man på ingen måde fortsætte den kritiske teori uden på en eller anden måde at påpege, at det kritiske perspektiv imødekommer et behov eller en bevægelse i den sociale realitet. For den adskiller sig ikke mere fra andre forsøg på socialkritik i kraft af en overlegenhed i den sociologiske forklarings lødighed eller i den filosofiske begrundelsesmåde, men ene og alene i kraft af det ikke opgivne forsøg på at give de kritiske standarder et objektivi holdpunkt i den førvidenskabelig

praksis. Fordi denne sfære i den kritiske teoris histories løb er blevet glemt, må den igen i dag bringes frem i lyset ved hjælp af et møjsommeligt begrebsarbejde” (Honneth, 2003: 29)

Samfundskritikken skal ifølge Honneth kritisere faktiske moralske fejludviklinger i samfundet - de sociale patologier, der forhindrer det gode liv. Han begrundet dermed sit ideal om anerkendelse i den sociale verden, oftest med udgangspunkt i menneskers krænkelsererfaringer som manglen på anerkendelse kan føre til, hvilket også er her at anerkendelsesidealet finder sit empiriske grundlag. At skildre hvordan udviklingen i samfundet og institutioner kan føre til krænkelser af dårligt stillede mennesker, bliver hermed et centralt element i kritiske samfundsanalyser.

Med Honneths videreudvikling af den kritiske teori tilråder han dermed at den kritiske analyse i første omgang tager udgangspunkt i menneskers krænkelsererfaringer, men teorien er ikke blind for de overordnede strukturelle betingelser, da det konkrete møde altid finder sted i en samfundsmæssig kontekst som er mere eller mindre fremmede for anerkendelsesidealet (Juul, 2012: 344).

Da vi i vores analyse vil lade os inspirere af Honneths anerkendelsesteori, er vi derfor samtidig bevidste omkring at specialet er teoretisk baseret, og dermed ikke gør brug af egen empiri. På trods af at krænkelsererfaringerne udgør det empiriske grundlag for anerkendelsesidealet, er det dog ifølge Søren Juuls fortolkning ikke et krav at udgangspunktet i analysen altid skal være en identifikation af krænkelser i det direkte møde. Det er også muligt at kritisere samfundsmæssige og udviklingsmæssige tendenser der er uforenelige med anerkendelsesidealet. Analysen kan eksempelvis tage udgangspunkt i ændrede værdier eller betingelser på det politiske, retslige eller institutionelle område, hvilket netop er hvad vi med dette speciale ønsker at undersøge, da hensigten er, at beskrive tendenser og vilkår i samtiden, samt hvilke konsekvenser disse får for unge menneskers mulighed for at udleve det gode liv og hvad det betyder for det sociale arbejde. Konklusionen er dermed ikke forankret i empirisk konstateret krænkelsererfaringer, men ved brug af teori og tolkning af den sociale virkelighed (Juul 2012: 344-345).

Honneth understreger, at det normative ideal ikke er universelt, men altid må tænkes ind i den historiske situation, som en antitese til det værende, i håbet om bedre og mere retfærdige forhold i fremtiden. Der kan derfor argumenteres for, at Honneth trækker den kritiske teori i en mere

hermeneutisk retning. Dette tydeliggøres yderligere, i og med at der er tale om en tolkning af hvorledes den sociale virkelighed lever op til idealet. Det er samtidig en fortolkning der er åben for diskussion, og ikke gør krav på at indeholde den endegyldige sandhed. I nærværende speciale bliver målet derfor, at fortolke hvordan udviklingen i samfundet forholder sig til idealet. Som led i denne fortolkning, vil vi inddrage hans tre anerkendelsessfærer i analysen som teoretisk ledetråd og dermed vores normative fundament i forhold til muligheden for at udleve *det gode liv*. De tre anerkendelsessfærer vil derfor blive præsenteret i det følgende afsnit (Juul, 2012: 354-355).

Betingelser for “det gode liv” - de tre anerkendelsesbehov

Honneth er som beskrevet tredje generation inden for den kritiske skole og har udviklet en teori om betydningen af anerkendelse, hvilket han betegner som et eksistentielt menneskeligt behov. Anerkendelsestanken har han videreudviklet fra den tyske filosof *Hegel*, der lægger vægt på anerkendelses betydning i forhold til at kunne udvikle en selvbevidsthed. Denne tanke har han genfortolket, med inddragelse af *George Herbert Meads* socialpsykologiske teori om selvet, og har opstillet tre formelle anerkendelsesbehov eller anerkendelsessfærer der udgør betingelsen for “det gode liv”:

1. Kærlighed
2. Retlig anerkendelse
3. Social værdsættelse

Det første behov omhandler den følelsesmæssige anerkendelse i de nære relationer, hvilket er essentielt i forhold til at udvikle selvtilid. Med retlig anerkendelse menes der, at vi har de samme rettigheder som andre borgere, og derfor oplever os selv som en ligestillet del af samfundet, hvilket er en betingelse for at vi kan udvikle selvagtelse. Det tredje behov understreger betydningen af at man anerkendes for sine kvaliteter og særlige egenskaber som menneske. Dette er ifølge Honneth betingelsen for at udvikle selvverd, og tilsammen udgør de tre former for anerkendelse en grundbetingelse for det gode liv (Juul 2017:50).

Da hensigten med specialet er, at foretage en samfundsanalyse på makroniveau, vil det primært være *retlig anerkendelse* og *social værdsættelse* der vil blive inddraget som teoretiske ledetråde i analysen, da vi ikke beskæftiger os med det enkelte individs erfaringer i form af det direkte møde.

Fremgangsmåde

For at besvare problemformuleringen bedst muligt, har vi valgt at lave en teoretisk diskussion, frem for at foretage kvalitative interviews. Kvalitative interviews fandtes ikke relevant, i forhold til at skulle kunne forklare bredere tendenser og vilkår i samfundet. Der søges at præsentere forskellige teoretiske forklaringsmodeller, der simplificerer eller generaliserer disse tendenser og vilkår. Specialet er dermed primært teoretisk funderet, da teorier, og brugen af den teoretiske diskussion netop forsøger at forklare sammenhænge eller tendenser, der ellers kan forekomme abstrakte. Teorierne bruges som en metode, der udpeger særlige mekanismer, strukturer og faktorer, der virker særligt interessante for problemformuleringen og derigennem endeligt forklarer en mere kompleks forståelse af hvilke vilkår, muligheder og udfordringer unge har for at kunne leve "det gode liv" i det senmoderne danske samfund.

Specialet er derfor eklektisk, da den trækker på en række forskellige teorier. Risikoen har dog imidlertid været, at sammenligne teorier, der minder for meget om hinanden eller teorier der kun svært kan sammenlignes. Derfor har det været nødvendigt at eksplicitere, hvorledes teoretikere opfatter relevante begreber og hvorledes de forstås i specialet, for at sikre ensretning og at specialet og teorierne taler samme sprog. Dette bliver udspecificeret i analysen. Det har dog ikke været muligt at vælge teorier der var meget forskellige, da de netop svært kunne sammenlignes. Derudover læner de sociologiske samfundsteoretikere sig ofte op ad kritiske perspektiver, der ligesom specialets samtidsdiagnostiske tilgang til problemstillingen, som udgangspunkt altid har et kritisk perspektiv (Hammershøj 2008: 34). Dermed er der også risiko for, at flere af de anvendte teorier ender ud i sammenlignelige samtidsdiagnoser, dog mener vi at der er tilstrækkelig variation til at de kan supplere hinanden, og at der trods alt ses gradforskelle i deres negative syn på senmodernitetens konsekvenser, hvilket netop vil blive udfoldet og diskuteret nærmere i analysen.

Indsamling og udvælgelse af specialets empiriske grundlag

For nærmere at bestemme specialets metodiske felt er det nødvendigt at forklare, hvorledes vi har indsamlet og udvalgt relevant empiri. Da vi netop har valgt at besvare problemformuleringen gennem en teoretisk diskussion, har vi ikke indsamlet egen primær empiri i form af interview eller spørgeskemaundersøgelser. Derfor anvender specialet sekundært indsamlet empiri, nemlig allerede eksisterende samfundsvidenskabelig litteratur. I analysedel 2 og 3 appliceres der dog også, nogle kvantitative undersøgelser, i form af statistikker og rapporter, til at undersøge indsatser i forhold til socialt arbejde. Den indsamlede empiri er derfor sammensat af fundamentale og væsentlige udvalgte teoretiske forklaringsmodeller. Den undersøgelsesmetode har derfor, blandt andet, bestået i at udvælge og undersøge relevante dokumenter, i form af nedskreven litteratur fra forskellige samfundsteoretikere. Anvendelsen af dokumenterne i specialet er henholdsvis først benyttet som vidensafsøgning og derefter som vidensgenerering. I den indledende fase til specialet er dokumenterne blevet benyttet som vidensafsøgende til at afdække allerede eksisterende viden om vores problemstilling. Dokumenterne er dermed brugt som kilde til at generere viden om hvorledes problemstillingen bliver fortolket som samfundsdiskurs hos samfundsteoretikere og institutionerne indenfor det sociale arbejde (Ingemann, et al. 2018: 69). Begrebet dokument skal, således forstås som nedskrevne dokumenter, der i forhold til vores metode er fastlåste dokumenter, altså færdige dokumenter der ikke ændrede sig mens vi analyserede dem, dette er eksempelvis de undersøgte avisartikler, forskningsartikler, faglitteratur, politiske reformer og teoretiske præsentationer.

Herefter har vi brugt dokumenterne, rapporterne og statistikkerne til at generere viden, ved at anvende dem som det egentlige empiriske grundlag for specialets tre analysedele. Den allerede eksisterende litteratur og samfundsteoretiske præsentationer, omhandlende specialets problemstilling, bliver på denne måde bragt i spil ved at knytte bestemte forståelsesrammer og teoretiske begreber til diskussionen i analysen. Dokumenterne er således den primære empiri som specialet anvender, undersøger og forklarer tendenser ud fra. Dokumenterne er således et genstandsfelt for analyserne og den empiri vi benytter til at besvare problemformuleringen med.

Validitet og afgrænsning

Specialets empiri, som altså består af fastlåste dokumenter, som beskrevet ovenfor, har den særlige egenskab at de forekommer forud for specialets problemstilling. Det er skriftligt materiale som er produceret af nogle andre, uden indblanding eller viden om specialets problemstilling eller behov for at benytte dem. Anden empiri, i form af, observationer, interview, eller spørgeskemaer er fremstillet specifikt mod en bestemt problemstilling og forskeren er som regel dybt involveret i produktionen, fordi den skal bruges til noget specifikt. At vi i dette speciale ikke har valgt at indsamle empiri på den klassiske måde og derved ikke været med til at fremstille dokumenterne, giver specialet den fordel at vi, i vores undersøgelse ikke har haft mulighed for at påvirke hvad der står i dem eller hvordan de blev udformet. Vi har således ikke bevidst eller ubevidst kunnet farve dokumenterne i den indsamlede empiri, så den passer til vores egne forudindtagede opfattelser eller forklaringer. Med andre ord, er de rensset for specialets problemstillings påvirkning. Det betyder dog imidlertid ikke at vores empiri er upåvirket eller helt ufarvet af teoretikernes eller forfatterens holdninger, og derfor heller ikke af den sociale kontekst de er produceret i (Ingemann, et al. 2018: 71). Men meningen med den kritiske tilgang forsøges det at vurdere kvaliteten af antagelser og objektiviteten i de diskuterede teorier. Dette opnås gennem kritisk teori og udfordringen med produktionen af empirien mindskes, da specialet netop ikke arbejder med dokumenter, som vi har produceret. Dermed har specialet i udgangspunktet en høj pålidelighed eller reliabilitet. Da de enkelte dokumenter er upåvirket af specialet og til hvad og i hvilken kontekst det anvendes i specialet. Dette er derfor en metodisk styrke at specialet udelukkende er brugere og ikke producenter af dokumenterne i den samlede empiri. Dog indebærer dette også en svaghed, da vi som forskere ikke har haft mulighed for at påvirke hvilke dokumenter der bliver produceret, eller hvad der kommer til at stå i dokumenterne. Det vil sige at vi ikke kunne være sikre på at de oplysninger vi efterspurgte rent faktisk fandtes og vi har derfor været begrænset af hvilke dokumenter der var tilgængelige (Ingemann, et al. 2018: 72).

Kapitel 3: Teori

Følgende afsnit vil kort præsentere de hovedteoretikere som vil blive inddraget i analysedel 1 og 2. Deres nøglebegreber, teoretiske univers, samt relevans for analysen vil blive belyst. Der er således

ikke tale om en udtømmende præsentation af hver enkelt teoretikers teori, da denne vil blive nærmere udfoldet i analysen og diskussionen.

Anthony Giddens

Med udgangspunkt i specialets forestående kapital; diskussion og analyse af danske unge menneskers vilkår for at kunne udleve 'det gode liv', vil følgende afsnit præsentere væsentlige begreber fra Anthony Giddens sociologiske globaliseringsteori og hans forståelse af muligheder for at skabe sig selv og dermed også skabe 'det gode liv' for sig selv, i det senmoderne globaliserede samfund. Globalisering er et fænomen der i høj grad er blevet forsket i, da det i stigende grad spiller en større og større rolle, for de samfundsmæssige vilkår hvorunder individer lever. En af de mest fremtrædende britiske sociologer fra efterkrigstiden, der netop beskæftiger sig med fænomenet globalisering, er Anthony Giddens, der har anfægtet globalisering som fundament i hans egen teoretiske position (Giddens, 2005: 59-60). Giddens opfatter ikke kun globalisering, som store abstrakte økonomiske og kulturelle sammenspil -og stød af systemer og netværk. For Giddens handler det tillige om, hvorledes personlige og lokale erfaringer og oplevelser, påvirker og påvirkes af globaliseringen. Fænomenet globalisering er dermed ikke blot noget der befinder sig et u håndgribeligt sted derude. Det influerer personlige og intime forhold og er dermed forbundet med alle menneskers personlige liv. Denne samfundsmæssige udvikling anser Giddens dermed, som et nyere levevilkår i det senmoderne globaliserede samfund. Ifølge Giddens kan det være vanskeligt at begribe dybden og rækkevidden, af denne globalisering. Vores individuelle adfærd og handlinger i dagligdagen er således, i stigende grad blevet en del af et gensidigt samspil med begivenheder og aktiviteter, som finder sted uafhængigt af tidszoner og lokalitet (Giddens, 2005: 59-60). Giddens hævder at kunne forklare denne samfundsmæssige udvikling som globalisering medfører, gennem undersøgelsen af forandring af tid og rum, hvilket han definerer som handling på afstand. Dette forklarer han gennem hvad han kalder: strukturation, udlejningsmekanismer, tid-rum, identitetsdannelse, autonomi og ontologisk sikkerhed (Antoft & Thomsen, 2012: 73). Følgende vil dog kun lægge vægt på identitetsdannelse og autonomi, da det er disse mekanismer der primært påvirker menneskers livsvilkår. Identitetsdannelsen er altså påvirket af de senere årtiers radikale forandringer, som konsekvens af det moderne globaliserede samfund. Det er blandt andet, det som Giddens kalder tillidsrelationer og risikovurdering der har ændret sig, og

dette påvirker menneskets identitetsdannelse -og følelse (Giddens, 2005: 14). Giddens sammenkæder begreberne selvet og identitet til selvidentitet, for at kunne forklare identitetsdannelsen i det moderne globaliserede samfund. Identitet dækker over det identificerbare hos mennesket, som er kendetegnet ved det stabile regelbundede. Selvet skal til gengæld opfattes som den måde hvorpå mennesket forholder sig mere reflektivt og komplekst til verden på. Giddens påpeger hvordan mennesker, i det moderne globaliserede samfund, ikke længere har samme grad af social tilhørsforhold gennem fællesskaber, klasser og kollektiver, men i højere grad, er blevet herre over eget livsforløb og biografiske projekt. Dette tydeliggør også betydningen af autonomi, i det moderne globaliserede samfund, hvor autonomi i den sammenhæng skal forstås som det reflektive selvs, ihærdige stræbsomhed på at opnå kontinuitet og uafhængighed i eget livsforløb. Selvidentitet og livsforløb skal således forbindes til forståelsen af autonomi. Dermed formår Giddens at indfange, vekselvirkningen mellem de modsatrettede forhold mellem forandring og stabilitet, som netop kendetegner den globaliserede verden og forandringen af identitetsdannelsen. Selvidentitet er således ikke noget der er lokaliseret i individets handlinger eller adfærd, men findes i individets evne til at holde en bestemt forestilling om sig selv i gang. Denne forestilling er individets biografiske projekt og den er udtrykt gennem individets reflektive og rutineprægede handlinger eller adfærd. Menneskers selvidentitet er således et reflektivt projekt hvor mennesker bliver, hvad de formår at gøre sig til (Antoft & Thomsen 2012:80). Livsvilkårene er hermed, at være i stand til at kunne planlægge og træffe valg, for at kunne skabe selvidentiteten og holde gang i livsforløbet. Alle individers identitet, i senmoderne samfund, skabes således gennem egne overvejelser og valg af livsstil, og som Giddens udtrykker det:

"I det moderne sociale liv får begreber livsstil en helt særlig betydning. Jo mere tradition mister sit tag, og jo mere hverdagslivet rekonstrueres på baggrund af det dialektiske samspil mellem det lokale og det globale, desto mere tvinges individerne til at træffe valg om livsstil blandt mange forskellige muligheder". (Giddens2008:14)

Det primære i identitetsdannelsen, i det senmoderne samfund, er at tage kontrol over og kunne planlægge ens eget liv, og dermed, med det formål, at kunne skabe autonomi i ens eget livsforløb

og biografiske projekt. Livsplanlægning bliver hermed udgangspunktet for det biografiske projekt som drejer sig om livsstile -og valg, og livsplanlægning bliver derfor tilværelsens eksistentielle sfære. Denne form for adfærd har dog en ulempe, da den konfronterer individet med forskellige muligheder og herved også indebærer risikomomenter. Individet er altså, til tider nødsaget til at fravælge muligheder og vælge en anden vej i livet, end den kendte livsstil (Giddens 2008:93-99). Endeligt betyder dette også at selvet og selvidentiteten på ingen måde er givet på forskud, som det ofte var tilfældet i de mere traditionelle, før-moderne samfund. Dette anser Giddens dog som en positiv udvikling, i det hastigt forandrende globaliserede samfund, som positiv, da det frisætter selvet og selvidentiteten (Giddens 2008:18).

Ulrich Beck

En anden velkendt samfundsteoretiker, der kritiserer det moderne samfund, er den tyske sociolog Ulrich Beck, med hans teori om risikosamfundet og det andet moderne.

Han argumenterer for, at det nuværende senmoderne samfund, har bevæget sig fra industrisamfund, til det han kalder risikosamfund. Beck lægger stor vægt på begrebet risici og han beskriver hvorledes risikosamfundet er karakteriseret ved en række nye problemer og konflikter, der knytter sig til produktionen og fordelingen af risici. I det senmoderne samfund har individet frihed til selv at træffe egne livsvalg, men Beck påpeger at samfundet samtidig stiller krav som aldrig før. Det moderne arbejdsliv, kræver en høj grad af effektivitet, omstillingsparathed og mobilitet, men samtidig kan vi ikke blot skifte familie, flytte ect. For at løse disse modsætninger i livet, eksperimenterer mennesker, derfor som aldrig før med deres liv. Med Becks ord tvinges vi til at finde biografiske løsninger på systemets modsætninger. Derudover skal der tages ansvar for egen udvikling og selvidentitet, og denne risikobevisthed forfølger mennesker igennem hele livet (Sørensen 2012:91-95).

Yderligere risici er for eksempel, fremskridt inden for videnskab og teknologi, disse betragtede man ellers tidligere som positive fremskridt. Faresituationer som mennesket har stået overfor, i det førmoderne samfund, var eksterne farer såsom sygdomme eller hungersnød forårsaget af naturkatastrofer. Disse blev bekæmpet med videnskabelige fremskridt og industrialiseringen, der har mindsket afhængigheden af naturen. Risici kom således overvejende fra naturen, men forskellen i dag er at risici først og fremmest er produceret af mennesket selv. Trusler mod vores

sikkerhed, er eksempelvis, terrorangreb, utilsigtede miljøkriser, global opvarmning, økonomiske kriser, der også med globaliseringen løber over landegrænser. Derfor lever alle individer, i dag med langt større risikobevisthed end tidligere og dette lægger pres på individet. Disse fremskridt, er derfor i nyere tid, ikke nødvendigvis blevet anset som noget godt. Risici er således ifølge Beck et produkt af utilsigtede konsekvenser fra den industrielle moderniseringsform (Rasborg 2013:489-491).

Becks teoridannelse bygger således på især to store forandringsprocesser, som driver denne risiko udvikling, i det senmoderne samfund. Nemlig en ny radikaliseret og intensiveret individualiseringsproces, og en multidimensional globaliseringsproces (Juul 2016:241).

Individualiseringsproces

Det enkelte individs liv i det førmoderne industrisamfund, var i høj grad bestemt af dets nationale-, religiøse-, klasse-, familie-, og kønsmæssige baggrund. I dag skal livsforløbet vælges individuelt og er fri til at skabe sit eget liv. Individer lever således i en ny radikaliseret individualiseringsproces, der frisætter individet fra tidligere forudbestemte og tvungne, kollektive sammenhænge.

Beck skelner mellem to individualiseringsfaser i det moderne samfund. Den første fase, i industrisamfundet, frisatte individet fra religiøse dogmer og de feudale sociale strukturer, her blev individet "samlet op" af nye typer af kollektive livsformer, kernefamilien og fællesskaber, indenfor nationalstats sociale klasser. Den sidste fase, i det senmoderne samfund, bliver individet tvunget ind i yderligere individualiseringsproces, væk fra industrisamfundets erstatningsfællesskaber. Her skal man, i hidtil uset grad, opfinde og leve sit eget liv, fællesskaber og tilhørsforhold, i risikosamfundet (Beck 2016:190).

Den radikaliserede individualiseringsproces sætter individet i en rastløs tilstand, som Bauman og Rosa også påpeger, hvor individet hele tiden er på jagt efter noget bedre. Individet er således bevidst om, at alt kunne være anderledes, og dette driver individet på en omskiftelig rejse gennem livets forskellige aspekter. I forhold til samlivet, uddannelsesstedet, bostedet, samt jobstillingen og/eller arbejdspladsen, hvor intet nødvendigvis er vedvarende. På den ene side kan denne indsigt virke befriende, men på den anden side, kan denne viden også være kilde til stor usikkerhed for den enkelte, fordi den enkelte konstant må spørge sig selv om, om denne nu også har valgt rigtigt (Sørensen 2012:99).

Globalisering

Globaliseringen er den anden store proces, der ved siden af individualiseringsprocessen, har ændret vores liv radikalt. Beck foreslår, i forhold til erkendelse af den voksende gensidig afhængighed i verdenen, at vi begynder at forstå udviklingen som real kosmopolitisering. Det betyder at verden er ved at vokse sammen til et stort verdenssamfund. Becks forståelse af globalisering, hvor samfundet står over for en afgørende transformationsproces, er forøvrigt i tråd med andre fremtrædende globaliserings teoretikers forståelse af fænomenet (Beck 2002:201). Globaliseringen har forårsaget, at det første modernes basis præmisser, har forandret sig. Nationale samfund kan ikke længere afgrænse sig fra hinanden. Samhørigheden mellem et samfund, en stat og et folk brydes op med globaliseringen og risikosamfundet må derfor forstås som et verdensrisikosamfund. I forlængelse heraf argumenterer Beck også for, at nationalstaterne må ophøre, hvis de ønsker at bestå i globaliseringens magtspil mellem økonomiske, samfundsmæssige og politiske aktører. Her taler Beck for, at nationalstaterne løser senmodernitetens problemer i et globalt samarbejde. For eksempel, i forhold til indvandring, global opvarmning og terrorisme, da disse problemer ikke kan løses af de enkelte lande alene (Sørensen 2012:102).

Hartmut Rosa

Hartmut Rosa, sociolog og politolog, (f. 1965) er elev af Axel Honneth, og er dermed en del af den kritiske skole hvor han har videreført den kritiske teori i form af en teori om social acceleration og dens fremmedgørende virkninger (Rosa 2014).

Han følger Axel Honneths tanke om at identificeringen af sociale patologier skal være et overordnet mål ikke bare for kritisk teori, men for samfundsfilosofi i det hele taget. Rosa mener dog, at man ikke kan undgå at inddrage accelerationens konsekvenser og årsager i forbindelse med analyse af anerkendelsesbetingelserne:

”Selv om jeg ikke bestrider, at det er interaktionens betingelser (det være sig den kommunikative eller anerkendende interaktion), der udgør grundlaget for et samfund, vil jeg altså dog hævde, at ingen af delene kan analyseres og forstås ordentligt, med mindre man også inddrager den dynamiske dimension og den sociale accelerations drivkræfter” (Rosa 2014:63)

Han anser kampen om anerkendelse i det moderne samfund som en kamp om hastighed, da hastigheden er afgørende for den konkurrence som finder sted og har betydning for hvorvidt vi opnår social agtelse. Dermed udbygger han anerkendelsesidealet med begreber som *acceleration* og *fremmedgørelse*, og mener samtidig i tråd med de tidligere kritiske teoretikere, at samfundskritikken må være funderet i et normativt ideal om det gode liv (Rosa 2014:59). Rosas teori om forandringstempoet og accelerationsprocesserne vil bidrage til specialets kritiske analyse samt diskussion af samfundsudviklingen i det senmoderne samfund.

Zygmunt Bauman

Den polske sociolog Zygmunt Baumann (f.1925) har udviklet en omfattende teori om de senmoderne vilkår. Han opererer med begrebet *den flydende modernitet* til at betegne den tid vi lever i. Inspireret af bl.a. Marx, Weber og Bourdieu beskriver han udviklingen fra den tidlige modernitet til den nuværende såkaldte flydende modernitet, med fokus på forbrugersisme, globalisering og fællesskabets forandring. Bauman betegner det som et opbrud med moderne idealer om en objektiv sandhed og et rationelt samfund, og stiller på samme vis som Rosa en samfundskritisk samtidsdiagnose. Han lægger især vægt på samfundsudviklingens ulighedsskabende mekanismer, og er kendt for sin solidaritet med de udsatte. Bauman ser globaliseringen og individualiseringen som de to overordnede tendenser der har haft størst betydning for den sociale sammenhængskraft i samfundet. Med dette mener han, at man ikke længere kan betragte samfundet som et sammenhængende hele, men at der er sket en form for fragmentering og opløsning, da der ikke findes noget bindeled mellem det sociale og det individuelle. Bauman er til dels positiv over for den frisættelse fra tidligere tiders forudbestemte identitet og livsmønstre, som er en konsekvens af den tiltagende individualisering. Vi betragtes ikke længere som producenter, men som forbrugere, hvilket gør det lettere at forme vores tilværelse som vi ønsker. Samtidig følger der dog med frisættelsen også en usikkerhed og frygt for ikke at slå til eller kunne træffe de rigtige valg (Jacobsen, 2013: 480). Begrebet *den flydende modernitet* skal ses som en metafor for en samtid, hvor der ifølge Bauman er et konstant og kaotisk flow med manglende bindinger, og hvor intet kan opretholde sin form ret

længe af gangen - dette medfører en evig forandring og fragmentering af samfundet (Jacobsen, 2013: 483).

I den første analysedel vil Baumans betragtninger om globaliseringen og individualiseringens konsekvenser, samt hans begreb *den flydende modernitet* blive inddraget i diskussionen, for derved at kunne give et billede af hvad det er for vilkår vi lever under i det senmoderne samfund, og hvilken betydning det har for identitetsdannelsen.

Anders Petersen

Anders Petersen, dansk sociolog, har i sin bog *Præstationssamfundet* 2016, foretaget en analyse af nutidens livsbetingelser, som han sammenholder med udbredelsen af depression. Han anvender egen og international forskning på depressionsområdet til at understøtte sine pointer, og er desuden inspireret af kritisk sociologi og anvender Alain Ehrenbergs definition af begreberne *individualisme* og *præstationssamfundet* i sin analyse af depressionens årsager. Anders Petersen skriver i sin analyse hvordan vi alle, lige fra barnsben bliver udsat for voksende krav om at skulle være robuste, omstillingsparate og fleksible. Han ser en sammenhæng mellem 1960ernes ungdomsoprør og øvrige frigørelsesprojekter til de nuværende præstationskrav, hvilket han betegner som det *blide barbari*. Vi er i stigende grad er blevet frisat fra tidligere traditioner, men frisættelsen har så til gengæld medført en selvansvarliggørelse for skabelsen af egen lykke. Anders Petersen vurderer, at der hermed er opstået en form for krav eller forventning om at vi alle skal præstere og helst være de bedste til alt hvad vi foretager os - derfor er vi også nødt til konstant at være i stand til at udvikle os.

Anders Petersen vil blive inddraget i analysedel 2, som omhandler de danske forhold og nutidens vilkår for unge mennesker, i forhold til at kunne skabe "det gode liv". Her vil hans teori om præstationssamfundet bidrage til at skabe en forståelse af hvilken betydning de ændrede samfundsvilkår har for unge menneskers trivsel. I hans analyse er det depressionen han lægger vægt på og ser som konsekvens af den tiltagende præstationskultur, men i specialets diskussion af unges vilkår, vil der i ligeså høj grad blive inddraget kvantitative undersøgelser der omhandler stress, angst og diverse psykosomatiske symptomer (Petersen, 2016).

Ove K. Pedersen

Ove K. Pedersen, professor i komparativ politisk økonomi ved CBS, har i sin bog *Konkurrencestaten* 2011 beskrevet hvordan den stat og politiske kultur vi har i dag, er en delvis anden end den der blev bebudet i kølvandet på 2. verdenskrig med etableringen af de nationale velfærdsstater. Velfærdsstatens mål var at kompensere og beskytte befolkning og virksomheder mod kapitalismens ulighedsskabende mekanismer ved at fungere som et socialt sikkerhedsnet der skulle sikre alle, mens man samtidig prøvede at fjerne stigmatiseringen ved at modtage ydelser fra det offentlige.

Han betragter velfærdsstaten som et moralsk projekt, hvor hensigten var at danne det enkelte menneske og disponere det for etisk handling. Derudover blev der lagt vægt på demokrati som fællesskab og på frihed som muligheden for at deltage i de politiske processer.

Det står i kontrast til konkurrencestaten, hvor det opportunistiske menneske der er ansvarlig for eget liv hyldes, hvor fællesskab forstås som knyttet til arbejdet og frihed betragtes som muligheden for at realisere eget liv. I konkurrencestaten forsøger man aktivt at mobilisere befolkningen og virksomhederne til at deltage i den globale konkurrence (Pedersen, 2011: 11-12). Udviklingen fra velfærdsstat til konkurrencestat repræsenterer dermed en anden politisk kultur, og således et ganske andet menneskesyn. *Konkurrencestaten* vil som begreb komme i spil i analysedel 2, som led i at forklare hvordan samfundsmæssige ændringer på makroplan kan få betydning for unge menneskers trivsel.

Kapitel 4

Analysedel 1

I følgende kapitel og analyser, er der blevet udvalgt centrale teoretiske forståelser, for bedst muligt at kunne undersøge hvilke vilkår, unge mennesker i det senmoderne samfund, har for at kunne udleve "det gode liv", og derved kunne svare på specialets problemformulering:

“Under hvilke vilkår må unge mennesker i det senmoderne samfund skabe deres gode liv og identitet, samt hvorledes kan følgerne af disse vilkår bringe udfordringer for det sociale arbejde?”

I første analysedel fokuseres der på individualisering og globalisering, som to overordnede tendenser der præger det senmoderne samfund, samt samfundets stigende fokus på ansvar for egen identitetsdannelse, altså muligheden for selvrealisering. Anden del af analysen tager udgangspunkt i danske forhold, med inddragelse af kvantitative undersøgelser af unges trivsel, for derved at forsøge at underbygge den sociologiske samtidsdiagnose. De to gennemgående temaer vil være præstation og konkurrence med fokus på begreber som *konkurrencestat* og *præstationssamfund*, samt deres betydning i forhold til unge menneskers trivsel. De udvalgte tematikker i de to analysedele vurderes, at have afgørende betydning for individets mentale trivsel og dermed også, som tidligere beskrevet i indledningen, afgørende for at udleve "det gode liv". Tredje og sidste del analyserer, udviklingens betydning for det sociale arbejde.

Samtidsdiagnose i det senmoderne samfund - individets selvrealisering

Første analysedel vil, være bygget op omkring nogle af de mest fremherskende sociologiske samfundsteorier, der beskriver senmoderniteten i det vestlige samfund. Formålet er at diskutere, hvorledes de valgte teoretikere, anskuer forskellige forhold og tendenser i det senmoderne samfund, og dermed stiller hver deres samtidsdiagnose.

Således vil første analysedel forsøge at svare på det første arbejds spørgsmål:

"Hvordan kan vilkårene, i det senmoderne samfund, påvirke individets identitetsdannelse, set fra et samtidsdiagnostisk perspektiv?"

Med dette ønsker vi, at skabe en forståelse af hvilken type samfund vi befinder os i, og diskutere samfundets patologiske tilstand og de samfundsmekanismer, som teoretikerne mener er på spil. De udvalgte samfundsteoretikere stiller hver især deres samtidsdiagnose, hvor de peger på tendenser og ændringer af historiske vilkår. Der sættes fokus på hvordan ændrede vilkår i det senmoderne samfund både skaber nye muligheder, men også stiller en lang række krav og forventninger, som får betydning for hvordan man som menneske, og ikke mindst et ungt menneske skal skabe sin egen identitet og mulighed for at leve det gode liv.

Blandt de udvalgte teoretikere findes gennemgående, centrale og sammenlignelige fokuspunkter. Hos både Bauman, Giddens, Rosa, Beck og Sennett er det globaliseringen, samt individualiseringen de ser som de altoverskyggende faktorer og dermed årsag til en massiv forandring i det senmoderne samfund. Begreberne *globalisering* og *individualisering* vil være gennemgående temaer i analysen og vil dermed komme i spil undervejs, da disse tendenser har haft en enorm indvirkning på vores tilværelse. Disse begreber og temaer, knytter sig til skabelsen af individets identitet og dets mulighed for selvrealisering.

Teoretikernes indbyrdes perspektiver og teorier om udviklingen i det senmoderne samfund vil blive udfoldet og præsenteret med henblik på netop at diskutere ovenstående temaer og begreber. Specialets normative anerkendelsesfundament, der hviler på Honneths idé om "det gode liv", vil ligeledes inddrages i analysen som en metodologisk målestok for hvad, der kan betragtes som sociale patologier (Willig, 2007: 10).

Globalisering

Følgende afsnit vil diskutere, hvorledes Anthony Giddens, Ulrich Becks, Zygmunt Baumans, og Richard Sennetts teorier og begrebsverden kan anvendes til at analysere dannelsen af selvidentiteten og selvrealiseringen, i bestræbelsen efter det gode liv, i det senmoderne, globaliserede og omskiftelige højhastighedssamfund. Disse teorier kan dermed med fordel anvendes til at forklare, hvorledes disse forandringer påvirker stigningen af mental mistrivsel hos unge mennesker i det senmoderne danske samfund.

Et gennemgående fokuspunkt, der går igen hos teoretikerne, er samfundets opløsning af tidligere enheder, hvori individet nu er blevet frisat. Denne forandring af samfundet og menneskers levevilkår hænger ifølge sociologen Anthony Giddens sammen med *globalisering*.

Begrebet globalisering har været omdiskuteret de senere år, og Anthony Giddens gjorde allerede i 1998 opmærksom på, at globalisering er blevet det nye kategoriske fokuspunkt i enhver kommerciel og akademisk sammenhæng:

"Historien om det uhåndterlige ord, globalisering er interessant. For blot ti år siden blev ordet nærmest aldrig brugt hverken i akademiske arbejder eller mere bredt i dagspressen. Fra at have

glimret ved sit fravær optræder ordet nu overalt.... Denne hyppige omtale har givet anledning til heftig debat såvel i akademiske kredse som i litteraturen om socialdemokratismen. Som det ganske rigtigt er sagt, så har ordet globalisering i de senere år været et centralt emne i de fleste politiske diskussioner og økonomiske debatter" (Giddens 2000: 36).

Opløsning af fællesskaber og institutioner

En af de ting som Giddens fremhæver, i hans teori, der har ændret sig i det globaliserede samfund er klasseforhold, livsplanlægning, livsstil og identitetsdannelse. Den polske sociolog Zygmunt Bauman har ligesom Giddens, i hans samtidsdiagnose af det senmoderne samfund, påpeget forandringen af samfundet som følge af globaliseringen. Ifølge Bauman har det senmoderne samfund gennemgået en forandring fra *den tunge modernitet* til *den flydende modernitet*. I den tidlige eller såkaldte tunge modernitet var samfundet præget af stærke fællesskaber og bærende institutioner i form af kernefamilien, kønsroller, klasser, og nationalstaten (Willig, 2007:45). Man havde et på forhånd givet tilhørsforhold at navigere ud fra, hvilket skabte en form for stabilitet og tryghed. Disse forhold er nu udvasket, og det gælder alle individer i samfundet, uanset social stratificering, køn eller klasses tilhørsforhold (Giddens 2008:15). I det nuværende samfund som han betegner som den flydende modernitet, er der altså ikke på samme vis pejlemærker og fastlagte rammer til at definere ens identitet. Dette kan for mange mennesker skabe en følelse af rodløshed og meningsløshed, måske specielt for unge mennesker, der endnu ikke har fundet deres vej. Livsplanlægningen er således afhængig af det enkeltes menneskes evne til at kunne placere sig selv i forhold til omverdenen. Dette skaber den selvbevidsthed og selvidentitet, som er uomgængelig i forhold til at kunne lave livsplaner og skabe et ønsket livsforløb. Giddens kobler skabelsen af selvidentitet med livsstilsbegrebet, da han her ser en sammenhæng. For Giddens lægger begrebet livsstil sig meget op af livsmuligheder, hvor globaliseringen giver adgang til alternative og mangeartede livstile i det senmoderne samfund. Dermed bliver livsplanlægning særlig vigtig netop i skabelsen af selvidentiteten. Hovedårsagen er at livsplanlægning er dybt afhængig af de livschancer som det enkelte menneske har til rådighed, samt de ressourcer individet besidder i forhold til at kunne udnytte livschancerne og realiseringen af livsplanerne (Antoft & Thomsen 2012: 82).

Bauman anvender begrebet *den flydende modernitet* for at illustrere, at vi lever uden noget fast eller solidt; vi mangler nogle holdepunkter. Det er derfor op til den enkelte selv at skabe sin egen identitet i denne omskiftelige verden. Der bliver stillet flere muligheder til rådighed for den enkelte, samtidig er det dog svært at opnå tilfredsstillelse, da det moderne menneske synes at være et endeløst biografisk projekt (Willig 2007:45). Store bedrifter mister deres tiltrækningskraft lige så snart de er nået. Bauman anvender metaforen om en stoleleg hvor vi er i konstant bevægelse i jagten efter en stol, men når denne er fundet, skal vi finde en ny. Dette betyder samtidig, at der altid vil være nogle der mangler en stol, og dermed falder fra; der er altså ikke plads til alle (Willig, 2007: 45). Denne metafor læner sig op af sociologen Hartmut Rosas begreb *den sociale acceleration*, som vil blive nærmere udfoldet senere i kapitlet. Dette er en observation som både Giddens og Bauman gør opmærksom på - at alle individer i forskellige grader kan have begrænsede muligheder for at kunne opnå bestemte livsstile (Giddens, 2008: 15).

Disse forandrede betingelser for menneskers eksistens og udvikling af deres selvidentitet i det senmoderne samfund kræver, at individet skal kunne være reflektivt handlende. I kraft af dette, antyder Giddens dermed også, som tidligere udfoldet, et anlæg for at globaliseringen har en ulighedsskabende dimension, der således får betydning for hvilke muligheder hvert individ har for at skabe en forbundet fortælling om sig selv; altså det biografiske projekt.

Når individet udlever deres biografier eller forsøger at planlægge deres liv, er det hermed påvirket af den iboende evne til udvikling og forandring i takt med samfundsudviklingen (Giddens, 2000: 26).

Bauman forholder sig særdeles kritisk til globaliseringen, da han på samme vis som Giddens har øje for dens ulighedsskabende konsekvenser, hvor få bliver vindere og mange tabere (Jacobsen 2013:479).

Individualisering og identitetsdannelsen

Hartmut Rosa er inde på noget af det samme, at identitetsdannelsen og muligheden for selvrealisering er afhængig af udviklingen og forandringen i alle samfundets strukturer og niveauer. Men han kobler ud over globalisering, også samfundets acceleration som et altoverskyggende træk ved det senmoderne samfunds udvikling. Han anser den sociale acceleration, som en kamp for anerkendelse i det konkurrencebaseret samfund. Det får dermed

betydning, hvorvidt den enkelte formår at følge med den tiltagende hastighed i samfundet, og derfor har accelerationen en ulighedsskabende faktor (Rosa 2014:70).

I Baumans samtidsdiagnose ser han to overordnet tendenser der gør sig gældende. Han anser som det første, det moderne projekt for en illusion om at der er en ende på den vej vi bevæger os fremad, at der er et opnåeligt mål i form af det perfekte og retfærdige samfund i balance, og hvor alle borgere bliver anerkendt for deres unikke kvaliteter, samt alle behov opfyldt (Bauman, 2006:41).

Den anden tendens er dereguleringen og privatiseringen af moderniseringens opgaver og pligter. Det der engang blev opfattet som en opgave for den menneskelige fornuft og menneskeheds fælles ejendom er nu blevet fragmenteret og overladt til individuelle kræfter, hvilket betyder at individet selv må forvalte egne ressourcer. Ideen om en forbedring af samfundet som helhed ad juridisk vej, er ikke fuldstændig opgivet, men vægten og ansvarsbyrden har flyttet sig i retning af individets selvhævdelse. Den politiske diskurs har ændret sig fra at omhandle det "retfærdige samfund" til individuelle menneskerettigheder, hvilket betyder at individet selv kan vælge sin egen individuelle livsstil, adskilt fra resten af samfundet og er derfor sikret retten til at være anderledes (Bauman, 2006:41-42).

Det senmoderne samfund er derfor karakteriseret ved en udpræget grad af individualisme, hvor det er pålagt os at skabe vores egen identitet. Samtidig har individualiseringen også betydet, at vi ikke længere retter kritikken mod samfundet, men vender kritikken indad når vi møder modgang: "Den store Anden" er væk, og "det lille individ" står tilbage med ansvaret for egne handlinger" (Willig 2007:46).

For nogle mennesker synes det dermed at være en tung byrde at skulle designe eget liv, især i en tidlig alder. Vi er overladt til selv at definere hvem vi er, og samfundet bliver ikke længere bebrejdet menneskers nederlag. Ifølge Bauman har det manglende fælles projekt bevirket kollektivets sammenbrud. Fraværet af autoriteter og overordnede principper der binder os sammen som mennesker, betyder at frigørelsen nu er total.

Hvorvidt denne frihed er lykken eller i virkeligheden en forbandelse er spørgsmålet. Da vi selv er blevet ansvarlige for vores egen lykke, betyder det derfor en evig søgen efter vished og "den trygge havn". Vi er som borgere i det senmoderne samfund gjort til individer, og identitetsdannelsen er dermed eget ansvar. Individualiseringen har betydet en ændring af

identitet som noget på forhånd givet, til at være en opgave hver enkelt aktør selv må løse på egen hånd. Det kan derfor ifølge Bauman karakteriseres som at individualiseringen er blevet en skæbne og ikke et aktivt valg. Der eksisterer ikke længere kollektive problemer, som eksempelvis klassekampen i den tidlige modernitet, til at forene os på samme måde.

Det der forbinder os i det senmoderne samfund, er at vi alle har problemer som vi hver især må prøve at løse. Bauman mener, at dette er årsagen til opløsningen af borgerskabsbegrebet. Der eksisterer ikke længere borgere der defineres af et specifikt samfund, men i stedet ses blot individer der hver især medbringer deres individualitet i den offentlige debat. Det er et fællesskab af mere flygtig karakter, hvilket Bauman betegner som et "knagefællesskab". Det opsøges udelukkende når den enkelte føler et behov, og er styret af et ønske om at se at andre løser deres problemer på samme vis (Bauman, 2006: 52-53).

Han påpeger det paradoksale ved, at vores samfund på den ene side er præget af individualiseringen, men når det omhandler vores forbrug ikke er specielt unikke, da vi alle bliver forført af de samme forbrugsvarer, og ukritisk konsumerer hvad moden dikterer.

Bauman sætter spørgsmålstegn ved hvorvidt vi har opnået en reel autonomi, da der måske nærmere er tale om at vi blot er underkastet nye og mere subtile former for heteronomi. En anden negativ konsekvens ved individualiseringen er den egocentrisme, der risikerer at følge i kølvandet på selvidentitetsdyrkelsen. Han frygter, at det tiltagende fokus på individualitet og identitet vil være ekskluderende, og kan som han ser det, enten føre til selvdyrkelse eller til en ny form for befæstet fællesskab hvor der ikke er plads til fremmede, afvigende eller de marginaliserede (Jacobsen 2005: 101). Det vil derfor være en patologisk konsekvens af individsamfundet, at det ikke er alle der har mulighed for at opnå anerkendelse, da det for nogle mennesker vil være svært at leve op til de mange krav om at realisere sig selv og skabe en anerkendelsesværdig identitet.

I tråd med Honneths normative ideal om anerkendelsens betydning i forhold til at kunne leve det gode liv, anser Bauman ligeledes relationen til andre og samfundet som altafgørende i forhold til at kunne opretholde en identitet og derigennem opnå validitet, stabilitet og en pålidelighed som måske især individer i den flydende modernitet har brug for. Det er dog problematisk, at netop den stabilitet der stræbes efter, undermineres af det tempo hvormed sociale relationer og menneskelige forhold indgås og brydes (Jacobsen 2005: 92).

En vellykket social identitet er ikke noget vi kan udvikle alene, det kræver ifølge Honneth en gensidig anerkendelsesrelation.

Baumans dystre samtidsanalyse viser dermed et flydende samfund i konstant forandring, hvor vi ikke længere har de samme faste holdepunkter og hvor man som menneske i det senmoderne samfund derfor konstant må tilpasse sig tidens forandringer. Samtidig skildrer han et samfund der i den grad er blevet individualiseret, og hvor vi selv er overladt til at skabe vores egen identitet. Dette skaber på den ene side en masse nye muligheder for den enkelte, der ikke var tilgængelige under den faste modernitet; en større frihed. Men for nogle mennesker, vil det være svært at navigere i de mange muligheder, samt leve op til kravet om konstant at være i stand til at forny sig. Måske især blandt yngre mennesker vil presset synes stort. Man skal i en forholdsvis ung alder være i stand til at vælge den rette uddannelse og karriere. Denne selvansvarlige livsplanlægning kan medføre en frygt for at vælge forkert, og at foretage fravalg, samtidig med at man skal prøve at finde ud af hvem man er. Den omskiftelige verden i det senmoderne samfund, har bevæget sig væk fra de fastlagte rammer og det forudsigelige arbejdsliv hvor der var nogle på forhånd givne forventninger i forhold til karriere og livsretning. Der var en mindre grad af frihed, men til gengæld en helt anden form for stabilitet og følelse af tryghed. Den usikkerhed og ubestemthed som de mange muligheder skaber, kan ud fra Honneths perspektiv risikere at blive en generativ mekanisme for sociale patologier i form af psykisk overbelastning der kan vise sig som stress, angst eller depression (Honneth, 2006: 97). Det pålægges os at skabe en anerkendelsesværdig og solid identitet, men stadig kunne være så tilpas fleksible at det ikke hæmmer vores fremtidige bevægelsesfrihed i en flygtig og konstant foranderlig verden.

Muligheden for selvrealisering

Det pålægges således individet selv at skabe en anerkendelsesværdig identitet, ud fra de beskrevne vilkår, men at disse vilkår også har en ulighedsskabende effekt. Denne ulighed hænger sammen med institutionernes produktion af muligheder på den ene side og evnen til selvrealisering på den anden side, som har betydning for selvidentiteten, i en given social kontekst. Sidstnævnte, kan eksempelvis være klasseforskelle eller andre fundamentale differentierings kategorier, såsom køn og etnicitet. Disse vilkår er også ifølge Giddens medvirkende til at skabe sociale forskelle, såsom marginalisering og eksklusion af sociale grupper. Det biografiske

livsprojekt skabes dermed i et kontinuert forløb af overvejelser om realistiske muligheder for individet (Antoft & Thomsen, 2012: 81).

På denne måde vil nogle mennesker ganske enkelt have bedre chancer i livet og bedre muligheder i forhold til at kunne vælge og overveje de mulige livsstile. Det skal dog fremhæves at Giddens, i modsætning til Bauman, anser denne udvikling i det hastigt forandrende globaliserede samfund som positiv, da det også frisætter selvet og selvidentiteten og alle individer kan dermed potentielt udleve deres visioner og forståelse af det gode liv. Hvis det enkelte individ altså er i stand til at kunne beslutte fundamentale og svære valg. Hvilket de førnævnte undersøgelser, kunne tyde på, da flere og flere mennesker og specielt unge, har svært ved og derved oplever mistroivsel (Møhl & Rubæk 2016; Spaten, et al., 2010; Vidensråd for forebyggelse, 2014; Mølholt, 2014: 281).

Som Beck, Bauman og Rosa alle er inde på, er de bærende institutioner som familie og arbejde aftagende i stabilitet, og særligt Bauman pointerer i hans samtidsdiagnose hvordan samfundets herredømme er afløst af individets totalitet. Dermed er vi tvunget til at ræsonnere over egne indre ressourcer, selvstændigt træffe valg og håndtere vores fiaskoer. Vi kan ikke længere bebrejde samfundet, men må i stedet vende kritikken indad. Dette kan muligvis også forklare hvorfor vi ser en tendens til at flere unge mennesker dør med mental mistroivsel, da vi selvstændigt må skabe en anerkendelsesværdig identitet, og når det ikke lykkes kan det gå ud over selvværdet.

Dermed er vilkårene i det senmoderne globaliserede samfund langt mere individualiserede og selvidentiteten er på ingen måde givet på forhånd, som det ofte har været tilfældet tidligere eller i mere traditionelle, før-moderne samfund. I det globaliserede senmoderne samfund skal skabelsen af selvidentiteten i højere grad ses som et reflektivt projekt hvor mennesker kontinuerligt må foretage valg som danner grundlag for den enkeltes livsstil og biografiske projekt (Giddens, 2008: 20).

Endvidere, indtræffer begivenheder som stiller individet overfor yderligere anstrengende eller krævende pres på selvet, såsom sygdom, sociale problemer, arbejdsløshed eller sorg, som langt de fleste mennesker vil komme ud for i livet, stiller det den mentale tilstand under yderligere pres, som nogle mennesker ikke vil kunne håndtere og således blive udsatte borgere.

Krav om fleksibilitet og omstillingsparathed

Den amerikanske sociolog og forfatter, Richard Sennett lægger netop vægt på, at nogle af ovenstående begivenheder kan opstå oftere, i et mere omskifteligt samfund, såsom arbejdsløshed og sociale problemer, da man ikke kan regne med stilstand i livsprojektet.

Richard Sennett ser ligesom Bauman med stor bekymring på udviklingen i det senmoderne samfund. Under *den gamle kapitalisme* kunne man regne med livstidsansættelser, hvilket var med til skabe identitet, tillid og solidaritet, og det var samtidig lettere at planlægge og tilrettelægge sit liv gennem hårdt arbejde. I *den ny kapitalisme*, som er den betegnelse han anvender for vores samtid, forholder det sig helt anderledes. Her er det fleksibilitet og omstillingsparathed der betyder noget, for alting er under konstant forandring, og man kan ikke længere forvente en livstidsansættelse, eller at ens faglige kvalifikationer også gælder over længere tid. Man skal derfor kunne være i stand til at forny sig, for ikke at sakke agterud.

Denne individualistiske udviklingstendens som både Bauman og Sennett beskriver i deres analyser, må ud fra Honneths normative standard, betragtes som at kunne skabe nogle udfordringer, da der i det senmoderne samfund mangler meningsgivende fællesskaber hvorigennem man kan opnå gensidig anerkendelse, som ifølge Honneth er grundbetingelsen for det gode liv. Honneth taler om *en liden under ubestemthed* (Juul 2016: 224-225), hvor vi er overladt til selv at skabe vores egen identitet, og det fremgår tydeligt af Baumans og Sennetts analyse, at de på samme vis som Honneth betragter dette som en af individualiseringens konsekvenser. Vi har opnået en ny form for frihed, hvor vi kan skabe vores liv som vi ønsker, men det er ikke alle mennesker der finder det lige let, og for hvem dette skaber en følelse af eksistentiel usikkerhed. Det følgende afsnit vil afdække hvorledes accelerationen spiller ind i samfundsudviklingen, og bidrager dermed til en forståelse af hvad der præger det senmoderne samfund, og hvilke betingelser vi står over for som individer.

Acceleration

Hartmut Rosa, anser ligesom Honneth, anerkendelsesbetingelserne som det etiske fundament et samfund bør hvile på, og derfor må være det normative udgangspunkt for den kritiske analyse. Men Rosa mener ikke, at man kan undgå at inddrage den sociale accelerations konsekvenser og årsager, da han ser det som et altoverskyggende træk ved det senmoderne samfund. Der synes at

være en tendens til at vi hele tiden skal løbe stærkere, og nå mere på kortere tid på trods af den teknologiske udvikling som ellers burde give os mere tid.

I *Fremmedgørelse og Acceleration 2014*, beskriver han hvordan det senmoderne samfund er udsat for en accelerationsproces som han inddeler i tre kategorier. Den første kategori, som også er den mest målbare og indlysende, er *den teknologiske acceleration*. Her er der tale om den åbenlyse effektivisering af transport og kommunikationssystemer som har øget hastigheden af vores handlinger i hverdagen (Rosa, 2014:21-23).

Dette har fået stor betydning for den sociale virkelighed i tids- og rumregimet, som skal forstås som vores organisering og perception af tid og rum i samfundet. Vi kan rejse over store afstande på et par timer med fly, hvilket tidligere ville have været en rejse på flere uger med skib.

Organisationer og firmaer er ikke længere nødvendigvis bundet til en bestemt lokation, og derfor kommer rummet til at betyde mindre i forhold til tid. Den anden kategori kalder Rosa for *acceleration af social forandring*, som omhandler samfundet som helhed, i modsætning til den første kategori der kan betegnes som forandringer i samfundet. Rosa mener, at forandringstempoet i sig selv har ændret sig, da alt fra holdninger, værdier, klasser, vaner, praksisformer, miljøer, sociale relationer, mode og livsstil konstant forandres i et øget tempo. Da det empirisk er vanskeligt at opgøre de sociale forandrings hastighed, benytter han sig af begrebet *nutidsindskrumpning*, som er udviklet af filosofen *Hermann Lübbe*. Ifølge Lübbe oplever vi i Vesten en vedvarende sammentrækning af nutiden, der skyldes det sociale og kulturelle innovationstempo. Rosa peger på familie og beskæftigelsessystemet til empirisk at verificere sammentrækningen, da han anser disse som de bærende strukturer i Vesten. De har undergået en forandring i tempo fra *det inter-generationelle* i det tidlige moderne, til *det generationelle* tempo i den klassiske modernitet, til *det intra-generationelle* i senmoderniteten (Rosa, 2014: 24-27).

Familiestrukturen har ændret sig fra i landbrugssamfundet at være stabil over flere århundreder, til den klassiske modernitet (1850-1970) hvor grundstrukturen blev dannet med henblik på en enkelt generation omkring et parforhold der typisk varede livet ud. I senmoderniteten ses en radikal ændring i familiemønstre, hvilket de høje skilsmisserater vidner om. Den samme udvikling gør sig gældende i arbejdslivet, hvor sønnen i det før og tidlig-moderne samfund arvede sit erhverv fra faren, kunne man i det klassiske moderne samfund selv vælge erhverv, men oftest blev man i det samme erhverv hele livet. I senmoderniteten er det blevet normen at skifte job ofte, og

det er yderst sjældent at man bliver i det samme job gennem hele arbejdslivet. Den beskrevne udvikling, kan ifølge Rosa fungere som målestok for accelerationen af social forandring, og viser en aftagende stabilitet i de bærende institutioner som familien og arbejdsmarkedet udgør, præcis som Giddens også beskriver, dog kalder han bare dette globalisering. *Acceleration of livstempoet*, udgør den tredje kategori og defineres af Rosa som en følelse af tidsmangel. I det senmoderne samfund oplever mange mennesker, at de skal nå flere ting på kortere tid, hvilket måske kan synes paradoksalt i lyset af den teknologiske acceleration. Men den teknologiske udvikling har tilsyneladende øget kvantiteten af vores opgaver, i stedet for at give os mere fritid. Dette eksemplificeres af Rosa med opfindelsen af internettet, der pålægger os at sende mange flere mails hver dag end man gjorde med det konventionelle brev med posten. Ligeledes har internettet og ikke mindst de sociale medier også betydet, at man er mere *på* døgnet rundt, og forventes at stå til rådighed og kunne svare på beskeder med forholdsvis kort varsel. Dermed har den teknologiske acceleration ikke bidraget til en forøgelse af fritiden, hvilket ville sænke livstempoet eller mindske følelsen af mangel på tid. Empiriske studier viser tværtimod en intensivering gennem de sidste årtier af mennesker i Vesten der oplever et tidspres og klager over mangel på tid (Rosa, 2014: 28-31). Ligeledes viser diverse undersøgelser at vi er stressede som aldrig før - ikke mindst blandt unge mennesker hos hvem sociale medier spiller en stor rolle, og jagten på "likes" samt den rette selvfremsættelse kan være tidskrævende.

Den teknologiske og sociale acceleration, som er en følge af globaliseringen, som Giddens beskriver, er ifølge Rosa en direkte konsekvens af et kapitalistisk og konkurrencebaseret marked. Fordelingsmønstrene var i det præ-moderne samfund forudbestemt ved fødsel, mens det i det senmoderne samfund er underlagt konkurrencens logik. Derfor er det den enkeltes præstation der får afgørende betydning, og man må således investere mere energi for at optimere ens konkurrenceevne, hvilket betyder at man må "danse hurtigere og hurtigere for bare at blive stående hvor man er" (Rosa, 2014:34-35). Dermed vil man i det senmoderne samfund registrere en vedvarende konkurrence om social status, uddannelsesgrader, forbrugsgoder osv; ens status er til konstant genforhandling og dermed også individets selvrealisering. Dette skaber en risiko for at nogle mennesker bliver hægtet helt af, eller simpelthen opgiver på forhånd at deltage i konkurrencen om at præstere bedst muligt:

“Hvis dem, der er veludrustede og indleder konkurrencen fra et privilegeret udgangspunkt, må løbe så stærkt, de kan, og investere alle deres energier blot for at kunne følge med, er det meget forståeligt, hvis dem, der begynder med en mangel eller et handicap, slet ikke forsøger at indhente de andre: Det er de nye socialgrupper bestående af de endegyldigt ekskluderede – det såkaldte præcariat” (Rosa, 2014: 72)

Med dette citat tydeliggøres de samfundsmæssige fejludviklinger, der fører til eksklusion og marginalisering af visse dele af befolkningen der ikke kan følge med, og som dermed må stå udenfor. Men i modsætning til Honneths antagelse om, at strukturelt betinget misagtelse vækker harme og vrede, mener Rosa ikke at dem der udsættes for misagtelse under spillet om hastigheden vil føle sig uretfærdigt behandlet. Dette har at gøre med hastighedens indvirkning på konkurrencen, og at konkurrence opleves som en legitim allokeringsmekanisme, specielt i den økonomiske sfære, og derfor vil den enkelte kun have sig selv at takke hvis man ikke kan følge med. Rosa mener derfor, at kampen om anerkendelse i det senmoderne samfund er blevet en kamp om hastighed, da vi i det konkurrenceprægede samfund skal være hurtige og fleksible i kampen for at opnå eller bare bibeholde social anerkendelse (Rosa, 2014: 67).

Bauman ser også en tendens til en stigende hastighed, men kobler det direkte sammen med globaliseringen, hvor man helst skal bevæge sig så hurtigt som muligt for at undgå at blive stillet til ansvar eller påtvunget varige forpligtelser. Han ser en forbindelse mellem magt i den globaliseret verden og kontrollen over både ens egen og andres mobilitet. Dermed vurderer Bauman, at både hastigheden og bevægelsesfriheden skaber polarisering mellem mennesker (Jacobsen, 2013: 479). Ifølge Rosa spiller acceleration også en anden rolle, da den kan betragtes som en form for løfte om evigt liv i det moderne sekulære samfund - dvs. man har fokus på ‘det gode liv’ før døden, i stærk kontrast til religiøse forestillinger, hvor det er livet efter døden, der tæller.

Vi har et ønske om at opfylde så mange af vores drømme som muligt, men idet vi lever i et samfund med stort set ubegrænsede muligheder for personlig udfoldelse, vil der altid være en tvivl; en længsel efter noget andet måske - med andre ord: FOMO (Fear Of Missing Out). For at imødekomme denne tilsyneladende uudslukkelige “tørst” forsøger vi at sætte livstempoet i vejret, således at vi kan nå dobbelt så meget på den samme tid. Men denne “løsning” er ifølge Rosa mere

tragisk end effektiv, da vi ender med at blive fanget i et roterende hamsterhjul; frustrerede og uden nogensinde at opnå egentlig tilfredsstillelse i livet.

Den sociale acceleration har ifølge Rosa medført en ændring i oplevelsen af tid og rum, og skabt helt nye sociale interaktionsmønstre. Som resultat heraf lever mennesker i det senmoderne samfund langt mere omskiftelige liv med tendens til meningsløshed og social fremmedgørelse (Rosa, 2014: 107-109).

Rosa peger således på to overordnede tendenser, som kan være med til at forklare, hvorfor mennesker i det senmoderne samfund oplever stress, og/eller helt at blive hægtet af udviklingen: det konkurrenceprægede samfund med dets stramme tidsregime og krav om præstation i et stadig højere tempo, samt destabiliseringen af de bærende institutioner som familie og arbejde. Dermed lægger Rosa sig tæt op ad Baumann og Sennett, som begge ser en sammenhæng mellem de ændrede krav til individet i det senmoderne samfund om at skulle præstere og være fleksibel, samtidig med at man har ansvar for at skabe sin egen selvstændige identitet.

Dette kan medføre udsathed og eksistentiel rodløshed, der i sidste ende kan medvirke til at forklare hvorfor vi ser en stigning i diagnoser som stress, angst og depression.

Livsforløb

Omvendt kan man ytre, at der i mere traditionelle samfund eller førhen, også var borgere der blev socialt marginaliserede og stigmatiserede og derigennem udsatte, netop fordi individet ikke i samme grad var frisat. Det er således, nøjagtig denne anskuelse som Giddens anfægter og derfor opfatter udviklingen i det senmoderne samfund som positiv. Livsforløb betragtes således af Giddens som en række af frie veje og vendepunkter, hvor symbiosen mellem risikovurdering og muligheder former det enkelte menneskes liv og succes. Succesen med at opnå det gode liv, er dermed afhængig af hvorledes individet håndterer disse veje eller vendepunkter. Kritikken er dog at en stadigt stigende befolkningsandel, nu oplever at blive udsatte på grund af mental mistrivsel, der fører til mentale lidelser, og som igen bevirker at mange ikke oplever succes i livet, hvor specielt unge ses i denne stigning, som beskrevet i indledningen (Vidensråd For Forebyggelse 2014). Giddens er dog opmærksom på, at en given social kontekst kan have betydning for selvidentiteten og refleksiviteten, som tidligere beskrevet. Det kan eksempelvis være etnicitet, klasseforskelle eller køn. Sidstnævnte tilfælde, er ellers forskelle som i det senmoderne

globaliserede samfund, er mere udvaskede og derfor er det bemærkelsesværdigt at Giddens lægger vægt på netop dette, da han også anser dette som værende det positive. Derudover er fænomenet etnicitet blevet et større omdiskuteret emne, i forbindelse med indvandring, der er påvirket og delvis skabt af globaliseringen. Det er i denne sammenhæng en stor samfundsmæssig udfordring, specielt inden for det sociale arbejde, at kunne rumme den forskellighed der oftest kendetegner bestemte grupper af individer, i det danske senmoderne samfund. Denne adskillelse og variation blandt borgere og dermed også forskel i håndtering af muligheder og valg, er ikke noget Giddens i detaljer beskriver i hans forståelse. Han ekspliciterer dermed ikke hvorledes individets forskellige forudsætninger såsom køn, etnicitet, social baggrund med videre påvirker mulighederne for at handle og agere i forhold til livsvalg og livsplanlægning og lader det op til samfundet selv at finde løsninger. I Modsætning til Beck der netop, foreslår et kosmopolitisk samfund. Det er et nedslag i hans teori - alligevel beskriver han hvorledes meningen med velfærdsstaten, som var en form for sikkerhedsnet eller forsikringsmodel der kunne tage hånd om de udsatte, efterhånden er ved sin afslutning og at den senmoderne velfærdsstat må være mere intervenserende og aktivistisk i forsøget på netop at styrke individerne i deres valg og muligheder (Giddens 2007:67). Dette udtrykker han også i et interview i Berlingske.

“Ja, vi befinder os ved slutningen af velfærdsstaten. Den opfangede konsekvenserne, når noget gik galt. Den var der, når folk blev arbejdsløse, syge, gamle. Nu befinder vi os i en social investeringsstat, hvor man må bruge mange penge på at støtte folk i at få magt over deres liv (...) Vi ser et nyt mønster i sygdomme, der hænger sammen med ændringer i livsstil. Vi har opnået en frihed, hvor mennesker har været i stand til at bryde ud af traditionens fastlåsning. Det er jo næsten kun en generation siden, at kvinder var bundet på en helt anden måde. Den problematiske side af friheden er angst og identitetsproblemer, der viser sig i spiseforstyrrelser, depression, forskellige former for afhængighed og tvangsmæssig adfærd. Jeg siger ikke, at folk er mere ulykkelige i dag end tidligere, men friheden kan også være en byrde. Anoreksi er et godt eksempel. Der er folk, der sulter ihjel i et samfund, der har mere mad end nogensinde før i historien. Den moderne velfærdsstat må finde måder, hvorpå den kan håndtere disse ting, som ikke er klassiske velfærdsproblemer” (Berlingske, 2007).

Giddens er således ikke ligeså samfundskritisk som eksempelvis, Bauman eller Rosa der ser med bekymring på vores samtid som han betegner som et højhastighedssamfund med fremmedgørende konsekvenser. I modsætning til neoliberalisterne der lovpriser samfundets væld af friheder og muligheder, betragter Rosa det konkurrenceprægede samfund som totalitært og begrænsende for det frie liv. Han mener således ikke, at vi er fuldstændig frisatte til at skabe det liv vi ønsker, da der er et gennemgribende og uundslippeligt pres på alle områder af vores liv. Fra politisk side er der en konstant diskurs om mere vækst, produktivitet og effektivitet, som vi alle er underlagt med risiko for at ende som asociale, selvtilstrækkelige og nyttemaksimerende individer (Information, 2012).

Refleksivitet og risiko

Det er netop denne konfrontation med individet selv, som gør, at moderniteten i stigende grad bliver refleksiv. I det globaliserede senmoderne samfund skal skabelsen af selvidentiteten i højere grad ses som et refleksivt projekt hvor mennesker kontinuerligt må foretage valg som danner grundlag for den enkeltes livsstil og biografiske projekt, ifølge Giddens og Beck. Beck beskriver *det refleksive individ*, i hans teori om risikosamfundet og det andet moderne. I Becks beskrivelse af risikosamfundet ses refleksiv realisme i sammenhæng med hans begreb om "refleksiv modernisering" (Beck, 2016: 29).

Det særprægede ved Becks forståelse, af refleksiviteten, kommer imidlertid ved at modernitetens refleksivitet, ikke nødvendigvis fører til en øget refleksion over det senmoderne samfunds fejludviklinger, som kan være selvødelæggende i forhold til netop mentale lidelser. Beck, kritiserer således Giddens for i en for stor udstrækning at betragte den refleksive modernisering, som en bevidst og positiv proces for individerne (Rasborg 2002:45). Giddens går dog som sagt ikke i detaljer omkring individernes forskellige muligheder for at kunne være refleksive, ud fra deres sociale kontekst og går derfor heller ikke i detaljer omkring individernes vurdering af risiko. Beck har endog en mere eksplicit stilling til denne problematik, og følgende vil derfor undersøge, hvorledes risikovurdering er afhængig af individets evne til at være refleksiv, og dermed være i stand til at træffe de rette valg for at kunne opnå en anerkendelsesværdig identitet.

Risiko som en social konstruktion eller som objektivt eksisterende

Da risikovurdering er afgørende for individets mulighed for at kunne realisere sig selv og "det gode liv", anses det som vigtigt at undersøge om risiko konstrueres eller er objektive fænomener i samfundet.

Risikovurdering for individet, kan betragtes gennem en realistisk eller positivistisk tilgang, hvoraf disse ville hævde at risici er objektive fænomener, der har en eksistens uafhængigt af individets opfattelse. Omvendt vil en konstruktivistisk tilgang hævde at risiko dybest set er kulturelt og socialt bestemt, ud fra konteksten. Det er altså størrelser der konstrueres gennem en række komplekse definitions -og selektionsprocesser, som kan foregå uafhængigt af individet eller i et samspil. Det ville derfor være substantielt at undersøge disse sociale processer, der resulterer i, at bestemte typer af risikovurdering bliver fremherskende i et givent samfund. Becks tilgang kan imidlertid beskrives, som at han inkorporerer begge disse tilgange (Rasborg, 2002: 48). Da han hævder at der er en ontologisk eksistens af risiko, i form af samfundets normer, politiske diskurser og magtinteresser, som realismen og positivismen ville antage, men også en omskiftelig, konstruktivistisk eksistens i individets sociale kontekst. Dette er problematisk, som Beck udtrykker:

"For vi ved bl.a., at det nukleare og økologiske ødelæggelse potentiale ikke fandtes i stenalderen, og at de farer, som snigende dæmoner repræsenterede, ikke besad den samme politiske dynamik som den økologiske selvdestruktions menneskeskabte risici" (Rasborg, 2002: 49).

I stedet fremfører Beck argumenter for en position, eller et midterpunkt mellem disse to ovenstående yderpole-opfattelser, som han kalder "refleksiv realisme". På denne måde, inkorporerer Beck en slags tilpasset og modificeret konstruktivisme der således bevarer, at risiko kan fortolkes forskelligt af individer og samfundet, i de forskellige historiske kontekster, men ikke desto mindre alligevel har et reelt og objektivt indhold, der igen kan reduceres til forskellige fortolkninger (Beck, 1996: 7).

Altså pointerer Beck, at risiko på en gang er en objektiv, reel og samfundsmæssigt konstrueret størrelse. Med andre ord, ifølge Beck er det refleksive levevilkår risiko, i det senmoderne samfund, en sammensat og kompleks størrelse, der på én og samme tid henholder sig til, samfundsmæssig perception og konstruktion, teknisk viden, kultur og normer. Risiko har på en gang, en reel og

konstrueret karakter og det er ifølge Beck ikke muligt, entydigt at lægge sig fast på en enten positivistisk eller konstruktivistisk tilgang. Som han beskriver i følgende citat:

"I dag anser jeg det for tilstrækkeligt, især i forbindelse med analysen af risiko, at skulle begrænse min analyse til kun ét perspektiv eller begrebskema. Jeg kan på én gang være realist og konstruktivist, idet jeg benytter realismen og konstruktivismen, for så vidt som disse meta-narrativer er anvendelige med henblik på at forstå risici's komplekse og ambivalente 'natur' i det globale risikosamfund, vi lever i" (Beck, 1999: 134)

og:

"Realisme og konstruktivisme er efter min opfattelse hverken et enten-eller-spørgsmål eller et rent trosspørgsmål. Vi behøver ikke at bekende os til én bestemt synsvinkel eller teoretisk perspektiv. For mig er valget mellem en realistisk og en konstruktivistisk tilgang forholdsvis pragmatisk, dvs. et spørgsmål om, at vælge de mest velegnede midler til at nå et ønsket mål. Hvis jeg er nødt til at være realist (her og nu), for at kunne åbne samfundsvidenskaberne op for de nye og modsigelsesfyldte erfaringer af den globale tidsalders globale risici, så har jeg ingen skrupler ved at anvende en ('refleksiv') 'realists' sprog og begrebsinventar. Hvis omvendt konstruktivismen muliggør et (frugtbart) perspektivskift, og skaber mulighed for at rejse vigtige spørgsmål, som realister ikke stiller, så er jeg tilfreds med at være konstruktivist" (Beck 1999: 135)

Det er altså ifølge Becks opfattelse i vid udstrækning et spørgsmål om en opportunistisk og praktisk løsning, der er baseret på og afhængig af, hvad der er realistisk at undersøge eller analysere.

Går man tilbage til Giddens forekommer han i højere grad accepterende, i forhold til samfundsvilkårenes tilstand, da de 'nye' udsatte ses som en uundgåelig konsekvens af det senmoderne globaliserede samfund. Dette må ud fra det kritisk teoretiske perspektiv betragtes, som en mere observerende tilgang. Dog må det i videre forstand opfattes, som det reflektive individ og dets risikovurdering, hos Giddens har en mere objektiv realisme. Da hans vurderinger af samfundet primært opfatter udviklingen, af individets frigørelse, som en objektiv positiv udvikling

mod et bedre liv. Slutteligt, ses der altså hos mest hos Beck en række forskellige konstruktivistiske perspektiver på spil i hans teori. Ingen af dem drøfter imidlertid eller udspecificerer dette på systematisk vis. Da man, selvom Beck udspecificerer det mere end Giddens, kan stille spørgsmålet, om denne pragmatiske miksture af "det ene og det andet holdning", overhovedet kan bidrage til en egentlig afklaring af hvordan risiko som et levevilkår, skal forstås ontologisk og epistemologisk.

Dette kan sammenlignes med specialets kritisk teoretiske forståelse, der også inkorporerer et aspekt af en konstruktivistisk tilgang i synet på "det gode liv". Det skal dog fremhæves at specialets tilgang argumenterer efter Honneth og hælder derfor til et mere normativt ideal. Specialet anfægter således at hovedopgaven for undersøgelsen af samfundet, er at kritisere og identificere udviklingstræk, der står i vejen for menneskelig udvikling og lykke, og på denne måde kunne bidrage til en forandring af samfundet. Denne tilgang søger således, at finde frem til moralske fejludviklinger i samfundet, og skal gennem den normative forståelse af "det gode liv" ikke forstås som direkte handlingsanvisende, men snarere som en etisk fordring.

Becks teori, om risikosamfundet og det andet moderne, kan via ovenstående, på mange måder ses som en videreudvikling af forskellige grundtemaer i den kritiske teori, idet han identificerer fejludviklinger, men dog først og fremmest, fordi han foretager en kritisk samtidsdiagnose (Rasborg 2013: 501).

Tillid og relationer i det senmoderne samfund

Følgende vil se nærmere på tillidsrelationer i det globaliserede senmoderne samfund. Som tidligere beskrevet, er det der kendetegner globaliseringen ifølge Giddens, at den samtidigt er ekstensiv og intensiv, den går både i dybden, i dele af samfundet og spreder sig samtidig i samfundet som helhed:

"Globalisering kan således defineres som intensiveringen af verdensomspændende sociale relationer, som forbinder fjerne lokaliteter på en sådan måde at lokale begivenheder påvirkes og hændelser, der finder sted mange kilometer borte og vers versa" (Antoft & Thomsen, 2012: 77).

Ud fra det perspektiv går globaliseringen altså helt ned og påvirker samfundet i dybden, hvor forholdet mellem det lokale og det globale, også kaldet globalisering, resulterer i at vi som individer bliver præget af, hvad der sker på det globale plan, som for eksempel et terrorangreb eller en finanskrisen. Dette influerer altså forholdene helt ned i det lokale miljø, som så igen påvirker individernes personlige valg og livsplaner. Hermed skabes der en forbindelse mellem de ydre globale faktorer og de forandringer der skabes for individer på lokalt niveau. Globalisering er dermed ikke blot en del af livet i senmoderniteten, men en så stor influerende forandring i selve menneskers levevilkår, der således påvirker helt ned i de nære intime relationer, som for eksempel forholdet til venner og partner (Antoft & Thomsen, 2012: 83).

De nye vilkår der har ændret sig i forhold til de nære tillidsrelationer, dannes i det senmoderne samfund på baggrund af vedvarende reflektive overvejelser og handlinger, hvor de involverede parter træffer beslutninger om, hvilke betingelser der gælder for forholdet mellem lige nøjagtigt dem. Disse vilkår var i tidligere samfund eller før-moderne samfund, gældende og bestemt gennem traditionelle, kulturelle spilleregler, såsom klasser, kernefamilien og religiøse påbud. Mennesker i det senmoderne samfund, forholder sig i stigende grad til mere frigørende, abstrakte og individuelt besluttede forhold, og båndet til familien, hjemmet og lokalsamfundet er dermed blevet svækket. Dette har bevirket en fremvækst i det som Giddens kalder "rene forhold". Han anser disse "rene forhold" som positive og et udtryk for, det globaliserede senmoderne samfunds påvirkning i dets, frigørelse fra tidligere samfunds undertrykkelse af det frie individ (Antoft & Thomsen, 2012: 84). Som han også udtrykker det i et interview fra Berlingske:

"Nej, jeg mener ikke, at man skal se globaliseringen som noget destruktivt, der invaderer vores liv og som man på en eller anden måde skal holde tilbage. Globalisering er noget meget mere kompliceret, og for de fleste af os rummer den mange fordele. De moderne og fleksible velfærdssystemer går godt i spænd med en åben verden. De traditionelle systemer var meget bureaukratiske og statiske. Og de mennesker, som de angik, havde ikke indflydelse på dem"
(Berlingske, 2007)

Som Giddens beskriver, anser han også globaliseringen som positiv for forhold og relationer, med sine frigørende, opløsende, eksterne elementer og kriterier. Dette beskriver han, i større omfang, i

sin analyse af forandringen i intime forhold, erotik og kærlighed i det senmoderne samfund (Giddens, 1999: 15).

Dermed er relationer, i det senmoderne samfund, karakteriseret ved, at de kun eksisterer med henblik på de fordele som relationen kan tilbyde de involverede individer. Dette kan overføres til stigningen, i for eksempel skilsmisserater, hvorom det kunne være interessant at undersøge om disse individer også har oplevet at denne version af "det gode liv", har resulteret i et mere lykkeligt liv for dem. Sennett vurderer derimod, at det får negative konsekvenser for de mellem menneskelige relationer, da den individualistiske tendens ikke fordrer engagement og fællesskab, men snarere en overfladiskhed i sociale relationer, da man skal sørge for at holde sig flydende og ikke knytte sig til noget længere tid af gangen (Juul, 2016: 232-233).

Ifølge Bauman er der en tendens til en "forbrug og smid væk mentalitet", der både gælder materielle goder, men også viser sig ved de mere flygtige relationer. Bauman mener at årsagen til dette er som følge af et skift fra producentsamfund til forbrugersamfund (Bauman, 2016: 97). De tillidsrelationer som netop er nødvendige for selvets identitetsudvikling, har dermed også undergået en udvikling i det senmoderne samfund. Disse, som før fandtes i hjemmet, familien og lokalsamfundet og som var forholdsvis stabile bestemte, må individet nu selv skabe i "det rene forhold". Nære intime relationer, såsom parforhold, står således altid principielt til forhandling og de er ikke bundet af faste normer eller regler. På denne måde bliver nære relationer også en del af selvets reflektive projekt (Antoft & Thomsen, 2012: 84).

Dette må siges at overlade en massiv mængde af ansvar til det enkelte individ, i forhold til det reflektive selv og dermed skabelsen af identiteten og kan risikere at belaste selvet. Giddens tager fat i dette problem, i det han kalder det den ontologiske sikkerhed og beskriver heraf hvorledes dette påvirker individet til at kunne være reflektiv. Han forklarer dette som en basal sikkerhed, der udvikles i menneskers første leveår og er en slags basis sikkerhed og tillid, der præger voksenlivet og medvirker til at kunne kontrollere den mentale tilstand og klare dagligdags rutiner. Individets mulighed for at kunne være reflektiv i forhold til relationer og tillid er altså afhængig af den ontologiske sikkerhed. Det er en forudsætning at individet er i stand til at handle på baggrund af tillid, i forhold til en række af hverdagens aktiviteter, i det senmoderne samfund, og dette udføres mere eller mindre rutinepræget. Den ontologiske sikkerhed bidrager dermed til at, det voksne menneske i dets dagligdagsrutiner har en opfattelse af tryghed og sikkerhed, idet

dagligdagsrutiner er præget af globaliseringen. Dagligdagsrutiner er på den måde også med til at skærme for angsten og skabe kontinuitet og stabilitet i det sammenhængende biografiske projekt. Den tidligere beskrevne tillid er dermed også afhængig af tilstande som, tid, rum og kontinuitet og identitet. Hvilket er baseret på en grundlæggende tillid og tryghed i en fælles accept og forståelse af grundlæggende regler for interaktion mellem individer og aktiviteter (Antoft & Thomsen, 2012: 83).

Begrebet ontologisk sikkerhed er som følge af det netop nævnte væsentlig for individets evne til at kunne udvise tillid og begå sig i forskellige systemer og relationer, men han diskuterer eller ekspliciterer ikke konsekvenserne af de tilfælde af individer, hvor den ontologiske sikkerhed, har været fraværende eller utilstrækkelig. Dette kan antages at være en direkte konsekvens af de tidligere diskuterede, nye former for relationer, hvor der er mindre forudsigelig kontinuitet og derfor mere usikkerhed. Dette kan ud fra specialets kritiske perspektiv skabe sociale patologier, og dermed forhindre udlevelsen af "det gode liv" ud fra Honneths perspektiv. Dette kan også få stor betydning for det sociale arbejde, som netop vil blive udfoldet nærmere i analysedel 3. Giddens beskriver altså ikke om mangel på den ontologiske sikkerhed, altid vil resultere i manglende evne til, for socialt udsatte, at ændre deres livsforløb. Derfor kan man, i forbindelse med de udfordringer som socialt arbejde og frontmedarbejdere står overfor, stille spørgsmålet om Giddens teori, om ontologisk sikkerhed, bidrager til det sociale arbejde. Det er beklageligt, i forhold til socialt arbejde at Giddens ikke udfolder dette nærmere, da tillid netop spiller en afgørende rolle for hvordan individer håndterer mødet med institutioner eller autoriteter, og de relationer som arbejder indenfor de felter. Giddens overlader således utroligt meget ansvar til individets selvrefleksion og tager ikke i særlig høj grad hensyn til individets sociale kontekst, som er påvirket af dets nære relationer.

Sammenfatning - muligheden for at leve det gode liv

I denne diskussion er en række af teoretikers perspektiver og begreber, blevet gennemgået. Der er blevet udvalgt, centrale teoretiske fokuspunkter, der i henhold til specialets problemformulering synes relevante, i forhold til at kunne undersøge hvilke vilkår, mennesker, i det senmoderne samfund, har for at kunne udleve "det gode liv".

Anthony Giddens formulerer ikke en sammenhængende teori om globalisering, men efterlader et udkast eller fundament, til forståelse af samfundets nyere globale udfordringer. Som han beskriver, har fænomenet globalisering, påvirket menneskers levevilkår og ændret hvorledes selvidentiteten skabes.

Ulrich Beck og hans teori, om det andet moderne og risikosamfundet, leverer en stærkere teori om den tid og de vilkår, vi netop lever i. Hans samtidsdiagnose har mange ligheder med Zygmunt Baumans, flydende moderne, Hartmut Rosas accelerationssamfund og Anthony Giddens selvidentitet i en globaliseret verden. Men som diskussionen illustrerer er der også forskelle. Anthony Giddens beskriver således, at vilkårene for at kunne udleve "det gode liv", i det senmoderne samfund afhænger af egne valg af livsstil og den refleksive tilrettelagte livsplanlægning, hvor individet selv skal kunne vurdere de risici, der er knyttet til den strategi, der kan realisere det biografiske projekt og dermed "det gode liv". Livsvilkårene er dermed, i det senmoderne samfund, at kunne være i stand til at realisere sig selv og træffe alle livets valg individuelt. Selvrealisering og livsvalg, og overskuddet til at kunne dette, bliver derfor en central del af den mentale trivsel. Dette er principper der også kan overføres til den franske sociolog, Alain Ehrenbergs opfattelser af samfundet, som han kalder, "*lidelse under ubestemthed*" fører til handlingslammelse, utilstrækkelighedsfølelse og depression.

En svaghed i Giddens teori, er dog at være for ukritisk, i forhold til denne massive belastning af det mentale, i form af selvrealiseringen og livsvalg. Han går således ikke i dybden med udviklinger, i det senmoderne samfund, som de andre teoretikere ser kritisk på. Disse vilkår for selvrealisering, i det senmoderne samfund, der således præger livet og den mentale trivsel, som Giddens peger på, forklarer han ikke eksplicit, hvorledes individet så, ikke udsættes for overvældende mange eksistentiale udfordringer. Derimod lægger Beck et fokus på dette problem. Han pointerer at det senmoderne samfund, i højere grad udsætter individet for usikkerhed og indre kaos. Samtidens risikosamfund, adskiller sig fra tidligere samfund, gennem en produktionen af ny risici for individet, som politisk og samfundsmæssigt bliver anerkendt, at individet selv skal vælge mellem de mangeartede muligheder, og på denne måde også selv stå til ansvar, i forhold til at kunne udleve "det gode liv". Denne udsigt, kan føre til at individet bliver overvældet af angst, og er dermed forbundet med muligheden for at kunne udleve "det gode liv". Beck leverer derfor et mere nuanceret bidrag til forståelsen af samfundet og "det gode liv". Det kan således ses at Beck,

Rosa og Bauman, i højere grad end Giddens påpeger nogle patologiseringstendenser, der ud fra Axel Honneths anerkendelsesideal gør det sværere, at udleve "det gode liv".

Opsummerende må det konkluderes at styrken i Becks forståelse, særligt består i hans evne til overordnet at stille en samtidsdiagnose, der formår komme med nye interessante og tankevækkende bud, på hvorledes vilkårene i samtidens samfund ser ud, hvor udviklingen bevæger sig hen og hvilke konsekvenser dette kan have for individet.

Becks svaghed, eksisterer imidlertid på grundlag af, at han ofte forholder sig til overordnede principper og i mindre grad begrunder med empirisk dokumentation. Derved bliver hans teori mere generaliserende. Selvom Beck er opmærksom på vigtigheden af et stærkere empirisk grundlag for hans teorier, er hans bud på hvordan hans teories centrale forståelser skal eftervises empirisk, endnu ufuldstændig. Derudover har Becks den opportunistiske og praktiske løsnings tilgang, hvori han antager at risiko på en gang, har en reel og konstrueret karakter, som kan gøre det svært, endegyldigt at sige noget om risiko som levevilkår, da han inkorporerer begge modsatrettede holdninger (Rasborg, 2013: 501).

Der er således fortsat en række empiriske og teoretiske problemer, der skal bearbejdes hvis Becks teori skal kunne fremstå fuldstændig alene, som et overbevisende bud på det senmodernes samfunds levevilkår.

Baumans dystre samtidsdiagnose skildrer et samfund i opløsning og forfald, hvor vi mangler tidligere tiders faste pejlemærker. Dette anskues som baggrunden for den stigende individualisering, hvor vi hver især må skabe vor egen identitet. Han anerkender, at vi i det senmoderne samfund har langt flere muligheder end man eksempelvis havde i det tidlige moderne eller præmoderne samfund. Vi har i realiteten alverdens muligheder for at skabe lige præcis dét slags liv vi ønsker, men for nogle mennesker vil det føles som en tung byrde at have ansvaret for selv at skabe en anerkendelsesværdig identitet - og samtidig er det et krav der er blevet os pålagt; vi skal skabe vores eget "gode liv" og formå at være tilpasningsdygtige til en konstant omskiftelig verden. Man kan diskutere om Bauman har ret i at vi er uden faste holdepunkter, der er måske snarere tale om at det er anden slags normer der gør sig gældende i det senmoderne samfund. Det er samtidig vor tids normer om blandt andet selvrealisering, at

være tilpas fleksible, men samtidig skabe en solid og anerkendelsesværdig identitet der med Honneths perspektiv kan blive en generativ mekanisme for sociale patologier i form af angst, stress og depression. Det er ikke alle der formår at leve op til nutidens mange krav, og nogle vil opleve en rodløshed og meningsløshed, da de mange valgmuligheder kan synes svære at navigere i.

I Rosas samtidsdiagnose er det accelerationen han hæfter sig ved, og mener at årsagen til det forøget tempo skyldes et kapitalistisk og konkurrencebaseret marked. Vi er tvunget til at præstere og til at konstant genopfinde os selv for ikke at gå i stå - dette med fare for ikke at lykkes, da mange vil have svært ved at følge med det hurtige tempo. Den sociale og teknologiske acceleration har bevirket at hele verden har åbnet sig for os og er blevet mere tilgængelig. Men faren er at det skaber en fremmedgørelse og kan føre til udbrændthed og stress. I Rosas kritiske analyse af det senmoderne samfund synes det dermed vanskeligt at stå af "hamsterhjulet" uden at falde igennem. Som en del af løsningen på det strukturelle problem, har Rosa udtalt i interviews, at han anser det for nødvendigt med en politisk reform af velfærdsstaten. Helt konkret nævner han borgerløn som en idé til at fjerne den eksistentielle frygt og skabe en "indre" motivation til at gå på arbejde, og samtidig skabe en mere lige fordeling i anerkendelseschancer. I Rosas seneste bog *Resonance* 2016, prøver han at give opskriften på det gode liv som modpol til den fremmedgørelse han anser som et gennemgående træk ved vores samtid. Han opererer med begrebet resonans som vejen til det gode liv. Resonans er en måde at forholde sig til verden. Det er en måde at indgå i relationer, hvilket han beskriver som at vi bliver berørt af et andet menneske, kunst, musik eller natur hvor vi ikke forholder os passivt, men rækker ud og svarer eller bevæger andre. I processen bliver både vi og dem vi bevæger forandret (Politiken, 2016). Dermed analyserer Rosa sig frem til, at en god måde at være i verden på, er når vi føler en forbundethed, og en dybere mening med det vi omgiver os med, både relationer, lokationer og begivenheder.

Slutteligt kan det diskuteres om Giddens, Bauman og Rosa overhovedet har ret i deres forestillinger om de mange muligheder i det senmoderne samfund. Som Giddens selv beskriver er der ulighedsskabende faktorer, som kan medføre at visse individer foretager diskursive valg. Derudover ses der også, som Beck påpeger, en normativ samfundsmæssig forståelse eller

opfattelse af “det gode liv”, gennem politisk og samfundsmæssig påvirkning, som for eksempel kommer til udtryk, i lovgivning, lov om social service og de seneste års beskæftigelsesreformer (Retsinformation.dk 2018; Caswell & Dall, 2015: 266). Dette er primært funderet i den samfundsmæssige diskurs, der hedder at tilknytning til arbejdsmarkedet og højere uddannelse, svarer til “det gode liv”. Dermed kan man stille spørgsmålet, om der så i virkeligheden er mange muligheder? Eller om alle unge mennesker i Danmark oplever mental mistrivsel fordi der findes en ontologisk, normativ livsvej i det senmoderne danske samfund. Denne problematik er netop et fokuspunkt i følgende analyse.

Analysedel 2:

Den første analysedel har med udgangspunkt i flere af de store sociologiske teoretikere udfoldet og diskuteret vilkårene, som mennesker lever under, i det senmoderne samfund, og samtidig redegjort for de patologiske udviklingstendenser. Det paradoksale ved den gennemgående samtidsdiagnose er, at vi på den ene side har fået mere individuel frihed og flere muligheder for selvrealisering end nogensinde før, mens vi på den anden side ser en stigning i lidelser som angst og stress.

I denne analysedel vil vi således forsøge at underbygge den foreløbige samtidsdiagnose med empiriske undersøgelser af danske unges vilkår. Analysen vil tage udgangspunkt i nogle centrale og for problemformuleringen relevante temaer, der vil blive nuanceret ved brug af kvantitative undersøgelser.

Det første tema er konkurrence og præstation: to fænomener som i stigende grad gennemsyrrer vores samfund i dag. Dernæst følger en diskussion af fremdriftsreformen, hvor vi med udgangspunkt i samtidsdiagnostikken vil se nærmere på eventuelle negative konsekvenser.

Konkurrence og præstation

Kravet om konkurrence og præstation synes at være en gennemgående tendens i det senmoderne samfund, og noget vi alle er underlagt. Men hvad betyder det helt præcist for unge mennesker i dagens Danmark, og hvilke mekanismer er der tale om?

For at komme dette nærmere vil vi indledningsvis redegøre for udviklingen fra velfærdsstat til konkurrencestat. Derefter vil vi inddrage teori om *Præstationssamfundet* og en diskussion af, hvad

det gør ved unge menneskers vilkår, og hvordan det kommer til udtryk i kvantitative undersøgelser.

Individualiseringen i det senmoderne samfund har, som tidligere beskrevet, betydet en form for frisættelse fra tidligere tiders snærende bånd. Men frisættelsen har sideløbende fået nogle negative konsekvenser for mennesker i form af rodløshed og en følelse af eksistentiel usikkerhed, i takt med at kravene til den enkelte om at skulle præstere for selv at skabe en anerkendelsesværdig identitet er steget. Dette kan medføre sociale patologier som eksempelvis viser sig ved stress, angst eller depression.

Den politiske udvikling fra velfærdsstat til konkurrencestat har skabt et paradigmeskift med en anden kultur til følge, hvilket kan antages at have forstærket den individualistiske tendens.

Konkurrencestaten blev som begreb indført i Danmark af Ove K. Pedersen i hans bog *Konkurrencestaten 2011*, hvor han beskriver fremkomsten af en ny type stat med rødder i neoliberalismen på den politiske scene. Den universelle velfærdsstat, der blev udviklet i kølvandet på Anden Verdenskrig, havde fokus på at kompensere og beskytte befolkningen mod kapitalismens ulighedsskabende mekanismer. Man ønskede at skabe et socialt og økonomisk sikkerhedsnet for alle borgere, og samtidig nedbryde stigmatiseringen ved at modtage sociale ydelser.

Ove K. Pedersen betragter velfærdsstaten som et moralsk projekt, der søgte at danne det enkelte menneske og disponere det for etisk handling. Dette står i stærk kontrast til neoliberalismen - og dermed konkurrencestaten - der hylder det opportunistiske menneske som eneansvarlig for eget liv. Man ser fællesskab som knyttet til arbejdet, da man ønsker at mobilisere befolkningen og virksomhederne til at deltage i den internationale konkurrence (Pedersen 2011:189).

I konkurrencestaten er det meningen, at det skal være stigmatiserende at modtage sociale ydelser, da man mener at det fremmer incitamentet blandt de arbejdsløse til at søge arbejde.

Ove K. Pedersen anskuer velfærdsstatens moralske projekt for at være en illusion og anser konkurrencestaten som svaret på globaliseringens udfordringer. Han mener at den har styrket tilliden til den offentlige sektor, hvor det er blevet sværere at snyde eller at være doven (Juul 2017:147).

Neoliberalismen voksede frem i forbindelse med krisen i 1970'erne, hvor det viste sig at være svært at finansiere de velfærdsstatslige ydelser på grund af en voksende arbejdsløshed, og tiltroen

til den keynesianske økonomiske model forsvandt derfor. Velfærdsstaten blev kritiseret for at være klientgørende og for at fastholde borgere i hjælpeløshed. Den politiske diskurs ændrede sig derfra og har blandt andet møntet ud i en lang række reformer af den offentlige sektor. Dette har blandt andet indebåret skarpere kontrol med de ledige og nedskæringer af de sociale ydelser for derved at skabe incitament til at komme ud på arbejdsmarkedet (Juul 2013:25-26).

Hvor der i velfærdsstaten blev fokuseret på resultatlighed gennem en række omfordelende ydelser, har konkurrencestaten fokus på lige muligheder for alle. Staten investerer i alle borgere, men efterfølgende overlades den enkelte til selv at forvalte sine muligheder. Dette betyder at det er den enkeltes egen skyld, hvis man eksempelvis er arbejdsløs - i modsætning til tidligere hvor arbejdsløshed blev betragtet som et resultat af strukturer eller konjunkturer i samfundet. Konkurrencestaten ønsker nyttemaksimerende og selvfokuserede individer, der går efter at realisere deres egen version af det gode liv - man er sin egen lykkes smed. Hvis vi ser på de mange undersøgelser af unges trivsel og mentale helbred, er der noget der kunne tyde på at de har internaliseret konkurrencestatens præmis om at skulle præstere bedst muligt, og at man samtidig selv er ansvarlig, hvis man ikke lykkes på et eller flere områder. En kvantitativ undersøgelse fra *Børnerådet* 2018 med besvarelser fra 2615 8.klasses elever viser, at en stor andel oplever et massivt pres fra både skolen og samfundet, og at de bekymrer sig meget om fremtiden. Tallene viser, at 74 procent af de unge oplever, at de er pressede indimellem, ofte eller hele tiden. Dette gælder specielt for piger, hvor 30 procent ofte eller hele tiden føler sig pressede. De unge, der føler sig pressede, viser symptomer på både fysisk og psykisk mistrivsel. De har lav livstilfredshed, døjer med hovedpine, sover for lidt, og er ensomme. Det de unge oftest er pressede af, er tanker og bekymringer om hvorvidt de er i stand til at præstere og dermed leve op til de krav og forventninger, som de mødes af i uddannelsessystemet. At man allerede i 8. klasse skal træffe valg omkring uddannelse, og i hvilken retning man vil gå, oplever de fleste unge som et kæmpe pres, og noget de færreste er rustet til. De fleste bekymringer går på hvordan de vil klare sig videre i uddannelsessystemet, på arbejdsmarkedet og i samfundet generelt; de frygter at de ikke vil slå til. 61 procent af de unge fra undersøgelsen peger på skolen som årsag til at de er pressede. Undersøgelsen viser, at de unge oplever et pres i forhold til at skulle præstere godt i skolen for at få de rigtige karakterer og dermed adgang til ungdomsuddannelserne. De bekymrer sig om hvorvidt de vil være i stand til at præstere godt nok på sigt og dermed få en videregående

uddannelse og et godt job. Det fremgår tydeligt, at vejen til det *gode liv* for de unge unægteligt hænger sammen med deres individuelle præstationer i skolen. Fagpersoner og forskere peger på en udvikling hvor unge er under et stigende præstations- og perfektionspres, som kommer til udtryk ved den stigning i angst, stress og depression som registreres i de senere års forskning. Lektor på Danmarks institut for Pædagogik og Uddannelse udtaler:

”De bliver bedt om i højere grad at tage ansvar for eget liv, vælge den rette uddannelse med det samme, dygtiggøre sig. Mange klarer det flot, men ikke alle unge har ressourcerne. For ikke alle kan få de gode jobs, de gode karakterer, være populære og have den rigtige krop. Og dette øger presset” (Børneindblik 2018:2).

Denne fokusering på konstant at skulle præstere på alle parametre har ifølge Anders Petersen afstedkommet et præstationssamfund, og han vurderer at det er på baggrund af konkurrencestaten. Han henviser til *Ehrenberg*, der hævder at individer bliver tilskyndet til at opfinde sig selv, til konstant at udvikle deres personlige kompetencer for at udmærke sig i det konkurrenceprægede samfund. I præstationssamfundet må man for alt i verden ikke gå i stå, men være i konstant aktivitet. Man skal være attraktiv for arbejdsmarkedet, der kræver fleksibilitet, mobilitet, initiativrighed, tilpasningsdygtighed, motivation og omstillingsparathed. Det gør det svært for mange mennesker at stå af ræset, da det er en forventning vi bliver mødt med på alle områder af vores liv, lige fra skole, arbejde, i privatlivet og på de sociale medier - man skal helst være succesfuld på alle fronter. Ansvar hviler på egne skuldre, hvorfor præstationssamfundet også bidrager til ideen om selv-ansvarliggørelse. Dette kommer også til udtryk i undersøgelsen af 8. klasses eleverne, da de føler et stort ansvar for at forme deres tilværelse, og med en opfattelse af at det udelukkende hviler på dem - der er ikke længere noget der er samfundets skyld. Det er en generel samfundstendens som de unge dermed reproducerer (Børneindblik 2018:6). I sin bog *Præstationssamfundet* skriver Anders Pedersen, at det stigende antal depressioner må ses som en reaktion på kravet om at skulle præstere hele tiden for at leve op til idealet om at blive et succesfuldt og vellykket menneske. Man vender kritikken indad i stedet for at kritisere det samfund, der skaber det pres, som i sidste ende medfører det stigende antal depressioner og andre former for mistrivsel. Anders Petersen ser sportens konkurrencementalitet og den økonomiske vækstideologi som bagvedliggende årsager til det menneskesyn, der præger vores nuværende samfund (Petersen 2016:68-69). Det er et menneskesyn der gennemsyrrer samfundets

institutioner, og således bliver også børn helt fra børnehavealderen udsat for krav om at udvikle deres styrker og kompetencer. I folkeskolen kan der registreres et skift fra velfærdsstatens til konkurrencestatens menneskesyn i forbindelse med internationale læseprøver. Læseprøven fandt sted første gang i 1991, siden i 2003, 2006 og 2010, og viste at danske elever ikke læste lige så godt eller hurtigt som andre landes elever - og derfor måtte tiltag sættes i værk. I 2006 fik folkeskolen en ny formålsparagraf med fokus på arbejdet som bindevæv mellem individer. Det er således skolens opgave at skabe fagligt kompetente individer med færdigheder, som gør dem i stand til at stå til rådighed for arbejdsmarkedet og dermed styrke Danmarks konkurrenceevne på det globale marked. Dette var et opgør med folkeskolens tidligere primære opgave: dannelse af den enkelte til et demokratisk og solidarisk medborgerskab (Pedersen 2011:170-172).

Samtidig har den seneste gymnasireform betydet at fokus på karakterer i folkeskolen skærpes yderligere. Reformen indebærer blandt andet en uddannelsesparathedsvurdering samt specifikke karakterkrav (Folkeskolen, 2016).

Det er særligt børn og unge, der føler sig presset og er udsat for at udvikle stress, angst og depression. De oplever et karakterræs, og fra politisk side, en formaning om at komme hurtigst muligt gennem uddannelsessystemet for at komme ud på arbejdsmarkedet og gøre karriere. Man kan dermed diskutere, om det er de ændrede samfundsvilkår der presser de unge, og som kan forklare hvorfor der registreres en stigning i mistrivsel. Ud fra Honneths perspektiv strider de seneste skole- og gymnasireformer mod anerkendelsesidealet, og må betragtes som forringelse af anerkendelsesbetingelserne for en betydelig mængde af elever. I diskussionen af reformerne kan det være en vigtig pointe, at skolen nu er blevet rettet mod erhvervslivet, hvor den førhen var "en skole for livet" - dvs. med mål om almen dannelse og deltagelse i det demokratiske samfund (Juul og Larsen 2016:32-33). Reformerne kan anskues som konkurrencestatens produktivitetslogik, hvor børn og unge betragtes som menneskelige ressourcer, hvis værdi først og fremmest baseres på potentiel arbejdskraft, der skal styrke Danmarks konkurrenceevne.

I en kvantitativ undersøgelse foretaget af CeFU (Center for Ungdomsforskning) konkluderes det i tråd med Anders Petersen og *Præstationssamfundet*, at det er nogle særlige vilkår og rammesætninger i samfundet, der skaber et præstationspres. "*De unge tegner et billede af et*

ungdomsliv, som har karakter af et individuelt udskillelsesløb, hvor man konstant er i farezonen for at tabe kapløbet, mens andre overhaler én på vej mod det gode ungdomsliv, og hvor eneste alternativ til at vinde – er at tabe” (Nielsen et al., 2010).

Undersøgelsen har inddraget 3481 unge, der udgør et repræsentativt udsnit af alle 15 - 24-årige i Danmark. Her har de blandt andet svaret

på, hvordan de vurderer eget helbred. 54,6% svarer, at de sjældent eller aldrig er stressede, 24,5% at de af og til føler sig stressede, hvorimod 21% ofte føler sig stressede. Derudover oplever 53,4% at have hovedpine, mavepine, muskelsmerter, søvnproblemer, koncentrationsbesvær eller angst mindst én gang om ugen. Det fremgår dog, at de fleste kun oplever én af disse tilstande på ugentlig basis, mens det er et mindretal, der er plaget af alle tilstandene (Nielsen et.al 2010 s.243-244).

I Vidensråd for Forebyggelse 2014 har man samlet al forskning om udviklingen af børn og unges mentale helbred gennem de sidste 20 år. De konkluderer, at udviklingen på de fleste områder ser ud til at gå i den forkerte retning. Forekomsten af stress er mere end fordoblet, og især unge kvinder mellem 16-24 år er hårdt ramt. I 1987 var det kun 4 % af de unge kvinder mellem 16-24 år, der angav, at de følte sig stressede i dagligdagen. I 2005 er tallet steget til 10 %, mens det i 2010 er steget til 21%, og i 2013 er det hele 26% af de unge kvinder, der ofte eller meget ofte føler sig nervøse eller stressede. Blandt de unge mænd er tallet steget fra 3% i 1987 til 11% i 2013 (Due et al 2014: 79-81).

Tallene indikerer, at mange unge føler sig pressede og lider under den form for præstationskultur, der er skabt på baggrund af konkurrencestaten, hvor tests og performancemål er blevet en indbygget del af vores uddannelsessystem - allerede fra børnehøvealderen. En dansk forsker i stress, Nanna Eller, vurderer de unges eget forventningspres som en afgørende faktor. De mange valg, og en selvansvarliggørelse for at lykkes med eget liv, er noget, der stresser mange unge. Nanna Eller deler Anders Petersens opfattelse af samfundets krav om at præstere og helst skulle være den bedste til alt, hvad man foretager sig:

“Det er ikke nok at klare at flytte hjemmefra, få et job og have gode venner – karakterræset i gymnasiet har flyttet fokus over på, at man skal være den bedste til alt, hvad man foretager sig» (Videnskab 2017).

Morten Albæk, dansk filosof, skriver i sin nyeste bog *Èt liv. Èn tid. Èt menneske*, hvordan vi har ophøjet hastighed til Gud, hvilket han eksemplificerer med Fremdriftsreformen og Uddannelsesloftet, der tilskynder unge mennesker at komme så hurtigt som muligt ud på arbejdsmarkedet. Han betvivler ligeledes, hvorvidt uddannelse overhovedet handler om dannelse mere:

“Vi bliver nødt til at forholde os til, om folkeskolen, gymnasiet og universitet har til formål at sikre, at vi skaber voksne mennesker, der kan lede sig selv igennem livet til at opleve lykke og mening, eller om folkeskolen, gymnasiet og universitet alene er blevet et nytteredskab for arbejdsmarkedet. Vi uddanner i dag først og fremmest kurante mennesker, altså mennesker, der skal kunne sælge sig selv så dyrt som muligt på et marked, så de kan bringe så meget profit som muligt tilbage til sig selv og samfundet i håbet om at få lykke og frelse retur” (Kristeligt Dagblad 2018).

Albæk påpeger det faktum, at der ikke eksisterer empiri, som viser en sammenhæng mellem hurtigere gennemført uddannelse, høje karakterer og et lykkeligt og meningsfuldt liv. Derimod er livstilfredsheden blandt unge mennesker dalende, hvilket tal fra Vidensråd for Forebyggelse 2014 bekræfter. I perioden fra 2002 til 2010 er den høje livstilfredshed faldet fra 38% til 32% blandt de 15-årige drenge, og fra 30% til 24% hos de 15-årige piger (Due et al 2014:49).

Det er ifølge Albæk paradoksalt, at vi har skabt et samfund med sociale, økonomiske og teknologiske fremskridt, uden at der samtidig spores eksistentielle fremskridt. Han mener, at vi har skabt velstand uden velvære, og at man fra politisk side bør kigge indad. For giver det mening at presse unge mennesker til at gennemføre uddannelse så hurtigt som muligt for at komme ud på arbejdsmarkedet, når det er på bekostning af det mentale helbred, der i sidste ende koster samfundet adskillige økonomiske ressourcer i form af bl.a. sygemeldinger. Han mener, at uddannelse i højere grad bør have fokus på at styrke selvværd og skabe selverkendelse hos de unge, da det er det, som gør dem i stand til at mestre livet (Berlingske, 2019).

Dette er også i tråd med Honneths anerkendelsesteori, der fokuserer på, hvordan man som menneske skaber “vellykket selvrealisering”, når de 3 selvforhold *selvtillid, selvagtelse og selvværdsættelse* er fuldt udviklet. Disse anerkendelsesbetingelser synes dog at have trange kår under den nuværende konkurrencestat, hvilket tal fra nævnte undersøgelser understøtter. Som det fremgår af undersøgelserne, er noget af det, der stresser de unge mest, presset fra skolen,

karakterræset og egne forventninger om at klare sig så godt som muligt. I en rapport fra Statens Institut for Folkesundhed ("Ungdomsprofilen 2014") påvises fra 1996 - 2014 næsten en fordobling i andelen af gymnasieelever, hvor karakterer har en meget stor betydning. Kun en femtedel af eleverne oplever aldrig at føle sig stressede, hvorimod mere end hver anden føler sig stresset mindst én gang om ugen. Disse observationer ligger på linje med en nylig rapport fra Aarhus Universitet ("Stress i gymnasiet"), som har undersøgt den mentale trivsel blandt elever på to gymnasier i Aalborg. Halvdelen af eleverne viste sig at ligge på niveau med den mest stressramte femtedel af befolkningen (Kristeligt Dagblad 2017).

En af de måder, hvorpå man kunne komme nogle af disse negative tendenser til livs, ville være at indføre feedback i stedet for karakterer. Dette har man de seneste par år forsøgt på flere af landets gymnasier - bl.a. med de såkaldt karakterfrie klasser, hvor eleverne i 1.g modtager færre karakterer end normalt. Idéen bag forsøget er netop at gøre op med den perfektionskultur, der hersker i præstationssamfundet, og som fordrer en konstant indbyrdes konkurrence. Øregård Gymnasium er en af de skoler, som har kørt forsøg med karakterfrie klasser med positive resultater til følge. I stedet for standpunktskarakterer skulle eleverne til en ugentlig samtale med deres lærer.

"Klassen havde skolens laveste fravær, stort set alle afleverede deres skriftlige opgaver, og aktiviteten i timerne var høj," fortæller Peter Brøndum, som har været projektleder på forsøget og er pædagogisk koordinator på Øregård Gymnasium. Uden karakterer bliver klasserummet mere et øvelsesrum end et bedømmelsesrum, og det gør en stor forskel" (Gymnasieskolen 2016)

Dette tiltag kan dermed være med til at mindske noget af det pres, som skaber stress og mistrivsel blandt unge, og samtidig skabe et mere anerkendelsesværdigt rum for læring og udvikling.

I ovenstående afsnit har vi redegjort for den dominerende rolle, som præstation og konkurrence spiller i det senmoderne danske samfund, og vi har underbygget denne påstand vha. kvantitative undersøgelser af trivslen blandt unge. Her kan vi konstatere, at livstilfredsheden er dalende, samt at stress, angst og diverse psykosomatiske symptomer er i kraftig stigning. Den bagvedliggende årsag til, at så mange unge mennesker føler sig stressede, kan meget vel findes i præstationskulturen og konkurrencementaliteten - med andre ord: frygten for ikke at være god

nok. Ifølge Ove K. Pedersen lever vi på nuværende tidspunkt i en konkurrencestat, som hylder det opportunistiske menneske; det menneske, som forstår at sikre sin egen fremgang og succes. Vi har dermed bevæget os væk fra tidligere tiders solidaritet og medborgerskab, hvilket har skabt grobund for et præstationssamfund, hvor flere mennesker lider, og hvor det er sværere at opnå anerkendelse. De unge har internaliseret samfundets forventning om, at det gode liv går gennem uddannelse og høje karakterer, som kan føre til et godt job. De skal helst så hurtigt som muligt igennem uddannelsessystemet, så de kan komme ud på arbejdsmarkedet og bidrage til Danmarks globale konkurrenceevne. Dette samfundssyn kommer eksempelvis til udtryk i Fremdriftsreformen fra 2013, som blev vedtaget af et bredt flertal i Folketinget (med undtagelse af Enhedslisten). Det følgende afsnit vil indeholde en diskussion af de politiske intentioner på uddannelsesområdet sammenholdt med fageksperters og sociologers bemærkninger, samt konkrete undersøgelser af de studerendes vilkår.

DISKUSSION

Fremdriftsreform - en årsag til stress?

Fremdriftsreformen, som er en fællesbetegnelse for en lang række ændringer og tiltag på uddannelsesområdet, trådte i kraft i 2014. Et af de helt centrale fokuspunkter i reformen er at nedbringe gennemførelstiden for de studerende på videregående uddannelser, mere specifikt med 4,3 måneder, frem mod år 2020. Dette skal bl.a. ske ved automatisk tilmelding til eksamen og reeksamen, samt krav om 60 ECTS point pr. år. Dette betyder, at det bliver sværere for de studerende at udsætte en eksamen eller tage orlov, medmindre der er tale om sygdom eller barsel. På den anden side indeholder reformen også nogle tiltag, som skal gøre overgangen mellem bachelor og kandidatuddannelse mere fleksibel, og det skal være nemmere at få overført merit fra studieophold i udlandet.

Der kan næppe herske tvivl om, hvad de politiske intentioner bag reformen har været: at få de studerende hurtigere igennem systemet, så de kan komme ud på arbejdsmarkedet og bidrage til øget økonomisk vækst og dermed forbedre Danmarks konkurrenceevne globalt set. Samtidig vil der også være store besparelser at hente ved at nedsætte studietiden med 4,3 måneder pr. studerende - både i form af mindre SU og færre ressourcer til undervisning, etc.

Reformen blev mødt med stor modstand og kritik, både fra universiteterne, fagorganisationer, sociologer, og ikke mindst de studerende selv, da man frygtede, at de skærpede krav til hurtigere studiegennemførelse ville skabe mere usikkerhed og øget pres for de studerende.

I UFM's "Aftaletekst om justering af fremdriftsreformen" fra november 2015, fastholder partierne bag reformen dog de overordnede målsætninger:

"Partierne er enige om at fastholde det overordnede mål om, at universiteterne skal reducere studietidsoverskridelsen med 4,3 måneder ud over normeret tid frem mod 2020, når reformen er fuldt indfaset i forhold til niveauet i 2011. Universiteterne har allerede reduceret studietiden med 1,4 måneder i gennemsnit. Målet frem mod 2020 er derfor en yderligere reduktion på 2,9 måneder" (Uddannelses og Forskningsministeriet - Aftaletekst 2015).

De politiske intentioner bag reformen fastholdes i grove træk, også selv om de synes at 'classe' med virkelighedens verden ude i samfundet og på universiteterne. Eksempelvis viser en undersøgelse, at der er sket et større frafald på universitetet fra 2014 (hvor reformen blev indført), til 2017 med en stigning fra 29 procent til 35 procent. Lektor i Pædagogik på Københavns Universitet, Jan Thorhauge Fredriksen, har fulgt omkring 1400 studerende fra 2012 til 2016, og talt med studerende, der er faldet fra. Han vurderer, at Fremdriftsreformen spiller en rolle i det øgede frafald, da der er blevet mindre plads til at vælge forkert, hvilket skaber en usikkerhed hos de studerende (DR, 2018). Ligeledes viser en nylig undersøgelse blandt 976 studerende på de naturvidenskabelige og tekniske uddannelser, at seks ud af ti føler sig ramt af stress enten hele semestret, en stor del af semestret eller noget af semestret. Blandt de stressede har hver ottende været nødsaget til at søge læge, mens en fjerdedel har isoleret sig socialt. Ingeniørforeningen IDA som står bag undersøgelsen, mener at Fremdriftsreformen har haft en negativ konsekvens i form af øget pres på de studerende. Af undersøgelsen fremgår det desuden, at 14 procent er blevet forsinket pga. stress (Ingeniøren, 2017).

I en studiestartsundersøgelse foretaget af Dansk Magisterforening (DM), viser resultatet, at hver femte studerende på Aarhus Universitet er så hårdt plaget af stress, at de søger professionel hjælp (Jyllandsposten 2018). Der er ud fra de nævnte undersøgelser dermed grund til at antage, at stress

blandt de studerende er et udbredt problem, som i det mindste delvist kan tilskrives eksterne faktorer såsom Fremdriftsreformen. Det kan virke næsten paradoksalt, at et tiltag, som har til formål at få de studerende hurtigere igennem uddannelsessystemet, i sidste ende resulterer i at flere og flere springer fra undervejs, eller bliver forsinkede, går ned med stress, depression, etc. Men samtidig er det måske netop essensen af konkurrencestaten og præstationssamfundet vi ser afspejlet her: vi bliver konstant pisket til at præstere mere, på kortere tid, og med mindre plads til søgen, eksperimenteren og 'forkerte' valg - alt sammen til fordel for Danmarks globale konkurrenceevne og fortsatte vækst og høje produktivitet, men uden den store hensyntagen til, om det enkelte individ kan følge med udviklingen. Foruden de eksterne faktorer, spiller de studerendes egne forventninger om at levere en toppræstation - altså et indre pres - også en rolle.

Samtidsdiagnosen som modsvar

Stress og præstationspres synes at være en gennemgående tendens blandt unge, da vi i denne analysedel har redegjort for undersøgelser foretaget blandt både folkeskoleelever, gymnasieelever og studerende på videregående uddannelser. Reformen som Gymnasiereformen og Fremdriftsreformen kan ses som et billede på de politiske intentioner, der kendetegner konkurrencestaten. Som modsvar til de politiske bestræbelser finder man eksempelvis den sociologiske samtidsdiagnostik, der med et kritisk blik diagnosticerer samtidens sociale patologier. Samtidsdiagnostikken har som tidligere beskrevet rødder tilbage til oplysningstiden, og den efterfølgende industrialiseringsperiode, hvor bl.a. Marx ønskede et opgør med kapitalismens undertrykkende mekanismer. Nogle vil måske hævde, at vi i det senmoderne samfund aldrig har haft det bedre, da vi er kommet både ekstrem fattigdom og ulighed til livs, og at den enkelte aldrig har haft så stor individuel frihed som nu; så er samtidsdiagnosen overhovedet relevant? Ifølge Michael Carleheden, lektor ved Sociologisk Institut på Københavns Universitet, holder tesen om at samfundet konstant udvikler og forandrer sig til det bedre ikke. Han mener, at det blot er anden slags problemer end i den tidlige modernitet, og at enhver epoke således har sine patologier (Henningesen, 2016).

Derfor er vor tids samtidsdiagnose stadig yderst relevant. Jens Erik Kristensen, lektor ved Danmarks Institut for Pædagogik og Uddannelse, har skrevet adskillige artikler om

samtidsdiagnostik, og anser det for samtidsdiagnosens opgave at finde tegn, tiltag og tendenser i samtiden; at afnaturalisere de dominerende selvfølgeligheder. Dermed har samtidsdiagnosen som udgangspunkt et kritisk perspektiv, foruden en grad af normativitet, som når eksempelvis Honneth tilføjer et normativt ideal om anerkendelse i sine kritiske analyser, eller når Bauman anvender et begreb som *den flydende modernitet*, der i den grad er normativt ladet. Det er desuden velkendt, at Bauman har et ønske om, at sociologien skal bidrage til at hjælpe de svageste på både samfundsniveau og globalt set. Sociologiens eksistensberettigelse skal ifølge Bauman netop findes i udpegningen af sociale problemer, da den ved at skabe en bevidstliggørelse om menneskelig lidelse, i sidste ende kan bidrage til løsninger (Jacobsen 2013: 484).

Jens Erik Kristensen påpeger dog, at samtidsdiagnosen ikke kommer med nogle konkrete løsninger, men at en præcis identifikation af samtidens problemer kan fungere som et fundament for politiske løsninger (Henningsen, 2016).

Dermed kan man anskue samtidsdiagnosen som et modsvar til de politiske strømninger, der med konkurrencestaten fordrer, at vi alle skal være konkurrencedygtige, præstere bedst muligt på alle parametre, være fleksible og omstillingsparate. Den påtaler en problematisk tendens, der har skabt nogle uheldige følgevirkninger. Blandt de grand theories, som blev inddraget i første analysedel, er den generelle konklusion, at der i det senmoderne samfund er opstået en ny form for usikkerhed. Rosa påpeger eksempelvis, hvordan det kapitalistiske og konkurrenceprægede marked har skabt et hamsterhjul med risiko for stress til følge. Beck taler om et risikosamfund, og Bauman at vi har skabt et individsamfund, hvor vi vender kritikken indad. Giddens er den eneste, der ser på senmoderniteten med mere optimistiske øjne.

Har samtidsdiagnostikerne empirisk belæg for deres påstande om at senmoderniteten har bragt menneskelig lidelse med sig? I denne analysedel har vi fokuseret på unge menneskers trivsel i Danmark og redegjort for empiriske undersøgelser, der viser et tydeligt billede af at mange unge mennesker dør med mental mistrivsel, og at især stress er hyppigt forekommende blandt elever og studerende, samt at der er sket en markant stigning på området. Samtidig registreres en tendens til at de unge vender kritikken indad, og en frygt for ikke at være god nok. Vi vurderer derfor på baggrund af de gennemgåede kvantitative undersøgelser, at det i en dansk kontekst er muligt at finde empirisk belæg for flere af de tendenser, som samtidsdiagnostikerne påpeger. Vi konkluderer ligeledes, at konkurrencestaten med de dertilhørende politiske reformer spiller en

betydelig rolle i forhold til unge menneskers vilkår og det øgede præstationspres, som netop skaber stress blandt flere. Dermed bliver det med Honneths normative ideal sværere at opnå anerkendelse og få mulighed for at leve det gode liv.

Analysedel 3: Det sociale arbejde

Med afsæt i foregående diskussioner, vil følgende afsnit undersøge hvorledes den senmoderne individualiseringstendens og det danske samfunds forandring fra velfærdsstat til konkurrencestat, påvirker det sociale arbejde med unge.

Foregående analyse konkluderer, at der har udviklet sig en politisk og kulturel tendens, der bidrager til en individualiserings-, præstations- og konkurrencekultur i samfundet, som Ove K. Pedersen og Anders Petersen beskriver. Neoliberalismen har således gennem konkurrencestaten påvirket det senmoderne danske samfund.

Som tidligere diskuteret, kan forskningsresultater være tvetydige. Alligevel findes der en lang række eksempler på, at selvopfattelse og dermed selvidentiteten, hænger sammen med for eksempel mental trivsel, depression, faglige kompetencer og social udsathed (Spaten, et al., 2010: 333-332). Dermed kan en dårlig selvopfattelse eller problemer med at realisere sig selv, føre til udsathed. Ove K. Pedersen og Anders Petersen, som beskrevet i forrige analyse, mener ligesom Bauman, Beck, Giddens, Sennett og Rosa, at udviklingen i det senmoderne globaliserede danske samfund sætter nogle nye livsvilkår for individerne. Der er kommet meget højere krav til det enkelte individ, og som konsekvens heraf leder dette til, at flere og flere mennesker bliver usikre på deres identitet, livsførelse og egen person. Dette kan i sidste ende resultere i psykiske lidelser som angst, stress og depression, som tidligere illustreret. Dette stemmer overens med diverse trivselsundersøgelser der viser, at en stadig større andel af unge oplever mental mistrivsel. Konkurrencestatens menneskesyn, de senmoderne politiske og kulturelle diskurser, har i kraft af det nævnte, fundet vej ind i det offentlige sundhedssystem og sociale institutioner. Dette påvirker det sociale arbejde, da det sociale arbejde er formet af det miljø, det finder sted i (Healy, 2016: 8). Dette faktum kan også ses gennem den politiske retorik, i de seneste års reformer og i den ændrede lovgivning (Caswell & Dall, 2015: 262-267).

Dette faktum, må derfor skabe nogle ændrede vilkår eller en forskydning i målgrupper for det sociale arbejdes indsatser, i og med, at flere unge bliver socialt udsatte. Man kan således stille spørgsmålet, hvorledes det offentlige sociale system imødekommer disse tendenser. Er Der kommet flere forebyggende indsatser for unge, i forhold til ovenstående? Hvordan dette samfundsmæssige problem, løses og forebygges, hvor et stigende antal unge kan havne i samfundsmæssig inaktivitet, i form af for eksempel arbejdsløshed eller studieinaktivitet. Hertil udstikker spørgsmålet om hvilke udfordringer og mekanismer der ses, i forhold til det sociale arbejde med unges mistrivsel.

Følgende analyseafsnit udspringer ud fra en interesse, for at undersøge udviklingsprocessen i det sociale arbejde, i forhold til de diskuterede samfundsmæssige og sociale forandringsprocesser, der omgiver dette felt. Dermed søger dette afsnit, at svare på problemformuleringens sidste del:

“Hvorledes kan følgerne af disse vilkår bringe udfordringer for det sociale arbejde?”

Formålet med dette analyseafsnit er at tegne et overordnet billede af, hvorledes det sociale arbejde i Danmark har udviklet sig i det senmoderne samfund, og hvordan ovenstående problemer tackles. For at referere til tidligere analyser, er selvidentiteten på ingen måde givet på forhånd, som det ofte har været tilfældet tidligere eller i mere traditionelle, før-moderne samfund. I det globaliserede og individualiserede, senmoderne samfund skal skabelsen af selvidentiteten i højere grad ses som et refleksivt projekt af selvrealisering, hvor mennesker kontinuerligt må foretage valg som danner grundlag for den enkeltes liv og livsførelse, som de sociologiske teoretikere beskriver. Det kunne dog virke til, at der i mange tilfælde, og i stigende grad hos de unge, ses en for stor usikkerhed og for stort pres og ansvar på individet i forhold til ovenstående. Denne antagelse kunne forklare resultaterne, fra de tidligere fremlagte kvantitative undersøgelser.

Med dette analyseafsnit ønsker vi også, at forklare hvorledes det sociale arbejde, forandres af en globaliseret tidsalder. Det sociale arbejde kan imidlertid, langt fra stille noget op imod verdensudviklingen eller konkurrencestatens diskurser, men det sociale arbejde kan være med til at skabe større bevidsthed om utilsigtede konsekvenser heraf. Det kræver således, i det sociale arbejde og dets professionelle og ikke mindst fra politisk side interesse, optagethed og refleksioner, over disse utilsigtede konsekvenser, hvoraf dette afsnit ønsker at bidrage til?

Senmodernitetens betydning for det sociale arbejde

Historisk set er retten til velfærd i Danmark, blevet omfordelt og bearbejdet i det sociale arbejde som både relationelle, eksistentielle, og materielle behov. Det er socialrådgiveren, der skal kunne analysere og vurdere hvordan den enkelte klients behov skal kunne opfyldes gennem ydelser eller tiltag (Hutchinson & Oltedal, 2003: 17).

Tilgangen til klienter i det sociale arbejde, har primært været båret af to bærende forståelser: en tankegang der betragter de basale levevilkår, indkomst, bolig og uddannelse, som behov der skal sikres, og en psykodynamisk tankegang, hvor menneskelig adfærd bliver fortolket, som et resultat af barnets opvækst (Andersen 2015:106).

I den nordiske velfærdsstat befinder disse to forståelser og tilgange, for socialt arbejde, sig stadig i praksisfeltet. Dog er der sket nyere træk, hvor de førnævnte, gennemgående udviklinger i samfundet har medført forandringer i social -og velfærdspolitikken og i de dominerende politiske ideologier.

Den tidligere nordiske, socialdemokratiske velfærdsstat var kendetegnet ved høj universalisme og forsøgte at mindske kommodificering. Formålet med det sociale arbejde var at hjælpe borgere mod for stort samfundsmæssigt pres. Dette synes imidlertid at have ændret karakter de seneste årtier, med neoliberale værdier, der har vundet indpas i det sociale arbejde. Den synes at forsøge at gøre op med velfærdsstatens tidligere passive formynderiske omsorgsmodel. Et paradigmeskift der tydeligt kan registreres på beskæftigelsesområdet, der nu nærmere går ud på at disciplinere og sanktionere klienterne.

Dette har medført en vækst af kravene til klienternes samfundsdeltagelse, og dermed retter det sociale arbejde sig, i dag, imod at bringe unge og voksne klienter i uddannelse eller arbejde. Derudover er der kommet nye krav om evidens, new public management strategier og stramninger af rammer for det sociale arbejde, der sigter i samme retning. Samlet, har alt dette medført store forandringer af det sociale arbejdes udførelse og praksis (Andersen 2015:106).

Borgeren bliver skabt i konkurrencestatens billede

Hvis vi kigger på beskæftigelsesområdet har de sidste mange års reformer, bevirket at vi er gået væk fra den passive arbejdsmarkedspolitik, med ret til offentlig forsørgelse ved uforskyldt ledighed. Der er blandt andet gennem det sidste årti sket et væsentligt skift i hvordan, arbejdsløse bliver fremstillet i beskæftigelsespolitiske reformer. Det kan læses ud fra reformerne, at den arbejdsløse i 2002 var en person der manglede kvalifikationer, men i reformen fra 2013 fremstilles den arbejdsløse som en person der mangler motivation (Harder & Nissen, 2015: 259-261). De beskæftigelsespolitiske reformer tydeliggør, at den arbejdsløse skal mødes med klare forventninger og krav og går i retning af lavere ydelser, aktiverende indsatser og øget brug af sanktioner. Der kan læses en generelt mere disciplineret tilgang til klienterne i reformerne, og man skal stå til rådighed for arbejdsmarkedet (Juul, 2017: 167).

Med denne aktive arbejdsmarkedspolitik har vi således bevæget os fra *welfare* til *workfare*. Dette workfare-paradigme, er dermed også en bidragende faktor til individualiseringen og problemer med ansvar for egen selvrealisering, idet at frigørelsen alligevel ikke er helt frisættende. Alle mennesker er præget af og underlagt konkurrencestatens kvalifikationskrav om at skulle præstere, være i konstant udvikling, for at kunne realisere sig selv og "det gode liv" og derved blive vellykkede anerkendte borgere. Som Ove K. Pedersen og Anders Petersen også pointerer, så definerer samfundet, at deltagelse på arbejdsmarkedet er det mest ønskelige, attråværdige og normalen.

En anden udvikling, der viser en individualiseringstendens i det sociale arbejde, er i forbindelse med børn og unge området. Denne tendens ses for eksempel, i Barnets Reform og i det retlige grundlag for støtte til børn og unge. Heri lægges stor vægt på en individualiseret og inkluderende indsats med udgangspunkt i barnets behov (Harder & Nissen, 2015: 246).

Det samme er sket med Bistandsloven der, i 1998, blev erstattet af bl.a. Lov om social service, Serviceloven. De dele af bistandsloven, omhandlede kommunale omsorgs- og serviceydelser og børne- og ungdomsforsorg, men blev altså nu varetaget af Serviceloven. Navnet på den nye lov signalerer, at der er tale om service til forskel fra til den tidligere forsorgs- og omsorgsforståelse. Nu indeholder loven hjælp til selvhjælp, og fokus på den enkeltes forpligtelse i samfundet. Et eksempel på dette er servicelovens § 46, der netop henvender sig til børn og unge. Derved er

denne lov også et udtryk for, at den mere individualiserede tankegang også findes i lovgivningen (Jørgensen, 2016: 266).

Allerede fra barndommen og ungdommen, lægges der således vægt på individualitet og selvrealisering. Dette faktum, kan yderligere medvirke til væksten af sociale patologier og mentale diagnoser i samfundet. På baggrund af det omtalte og foregående statistikker, undersøgelser og sociologiske teorier, kan vi således med relativt stor vished hævde, at der eksisterer strukturelle tendenser som medvirkende årsag til væksten af mental mistrivsel hos unge mennesker og at konkurrencestaten har indflydelse på dette.

Yderligere har vi fastslået, at konkurrencestaten har ændret den sociale og institutionelle tankegang. Dette kommer dermed også til at påvirke, frontlinjemedarbejderne og socialarbejderen, som skal omdanne politik til praksis.

Socialarbejderen er således tvunget til at have et beskæftigelsesrettet fokus i mødet med klienten. Beskæftigelsesområdet, indenfor det sociale arbejde, er fokus således nu på arbejdsevne og på at få klienten hurtigst muligt ud på arbejdsmarkedet. Dette afspejles også i førtidspensionsreformen fra januar 2013. Den resulterede i at langt færre, skal tilkendes førtidspension - istedet skal der fokuseres på at udvikle det enkeltes individs arbejdsevne (Caswell, & Dall, 2015: 264).

Yderligere, er det kun kliniske diagnoser der har legitimitet i det sociale arbejde, på den måde øges presset for at kunne retfærdiggøre tab af funktionsevne.

På denne måde er det muligt at, mange unge mennesker, hvilket tidligere analyser peger på har svært ved at leve op til de krav der stilles til selvrealiseringen, og som i klinisk forstand ikke er syge, tabes i samfundet og i det sociale system, hvis det sociale arbejde ikke formår at imødekomme deres problemer.

De vil derfor have svært ved at leve op til velfærdskontrakten, som sociologen Søren Juul kaldet det. Den understreger at netop alle individer, har pligt til at bidrage og stå til rådighed for arbejdsmarkedet (Juul, 2017: 164).

Men at tvinge disse udsatte borgere, i ressourceforløb, for at forsøge at få dem til at passe ind i en samfundsmæssig standardiseret forståelse af "det gode liv", er langt fra det anerkendelsesværdige ideal som af Axel Honneth beskriver, der kunne lede til at borgere blev velfungerende.

Ifølge Juul, der også har skrevet bogen *“Selvets kultur”*, beskriver han netop disse problematikker. Han mener at disse vilkår betyder at muligheden for en objektiv dialog, med klienten slås i stykker, da samtalen har et bagvedliggende formål (Juul 2017 s.162-164).

Da fraværet af Honneths anerkendelsesideal, ifølge Juul kan lede til krænkelse af ikke-diagnostiserede klienter, der ikke i klinisk forstand er syge eller afvigende, men oplever mental mistrivsel, kan mødet med systemet, medføre en ond spiral. Disse kan føle sig overset, stigmatiseret og uden rettigheder, i et i forvejen konkurrencepræget samfund.

Med inspiration fra Juul og Honneths anerkendelsesideal, kan man hævde, at det gode sociale arbejde, er at søge en fælles forståelse mellem klient og system. En etisk forståelse af, at møde hinanden med en anerkendende tilgang, som derfor kræves en åbenhed. Derigennem denne åbenhed, ville man kunne realisere *“det gode liv”*, som formuleret af Honneth, for og med hinanden.

Imidlertid har ovenstående, på nuværende tidspunkt, trange kår i det sociale arbejde på konkurrencestatens præmisser, hvor førsteprioriteten er at gøre udsatte borgere selvforsørgende og selvhjulpne, for at kunne bidrage til samfundsøkonomien.

Socialt arbejde i en globaliseret verden

Slutteligt, skal det understreges at udviklingen indenfor det sociale arbejde, i det senmoderne danske samfund, i stigende grad skal betragtes i sammenhæng med et globaliseret verdenssamfund, hvor perspektiver og forandringer i verden rejser på tværs af landegrænser og integreres i en lokal sammenhæng. Når økonomiske, politiske, sociale problemer eller forandringer finder sted, et sted i verden, forandres menneskers livsvilkår et andet sted i verden (Beck, 2002: 201).

Man kan med god ret sige, ligesom Giddens, at forandring er et grundvilkår for verden og dens menneske og dermed påvirker globaliseringen det også det sociale arbejde. Med henvisning til Hartmut Rosa, kalder Giddens det at verden er løbet løbsk (Giddens, 2007: 73).

At det danske sociale arbejde er en del af et globaliseret verdenssamfund bliver evident, når det sociale arbejde, anvender politikker eller nye former for viden, der er udviklet et andet sted i verden (Harder & Nissen, 2015: 27).

Forebyggende indsatser for unge i mental mistrivsel

Det ovenstående har således givet et billede af, hvorledes det sociale arbejde har udviklet og forandret sig. Dette bevæger sig i en retning, hvor flere unge kan blive udsatte borgere og dermed resultere i en målgruppeforskydning i det sociale arbejde, i og med at flere udsatte unge kan ryge ind i det sociale system. Ydermere kan observationen af, at det sociale arbejde ikke stemmer overens med Honneths anerkendelsesteori, lede til en ond cirkel, hvor flere udsatte borgere føler sig krænket i mødet med systemet og det sociale arbejde, der igen kan kræve flere indsatser.

Følgende vil derfor undersøge om det sociale arbejde, er begyndt at forebygge de ovenstående og før gennemgåede udviklingstendenser.

Det findes, at både socialstyrelsen og sundhedsstyrelsen de senere år har intensiveret arbejdet med og igangsat undersøgelser, i forbindelse med unge menneskers stigende mentale mistrivsel.

Sundhedsstyrelsen

De institutioner der typisk kommer i kontakt med unge i mental mistrivsel, er tre forskellige offentlige sektorer:

Uddannelsessteder og daginstitutioner (fx lærere, pædagoger), hvor unge i høj grad, tilbringer en stor del af deres liv, kan bidrage til at spotte udsatte unge.

Sundhedsvæsenet (psykiatrien), hvor professionel hjælp, udreder, diagnosticerer og behandler unge med sværere mentale lidelser.

Og endelig det sociale system (socialforvaltningen i kommunen, Sundhedsstyrelsen og Socialstyrelsen), som ud fra en socialfaglig tilgang kan tilbyde støtte og hjælp til unge med psykiske vanskeligheder (Ottosen, Berger & Lindeberg: 2018).

I 2016 finansierede Sundhedsstyrelsen, for første gang, i dansk sammenhæng, en systematisk gennemgang af indsatser, for målgruppen børn og unge med mental mistrivsel. Rapporten, *Indsatser der fremmer mental sundhed hos børn og unge*, er udarbejdet af Center for Sundhedssamarbejde ved Aarhus Universitet og er en kortlægning af hovedresultaterne fra et litteraturstudie af internationale undersøgelser, der har undersøgt effekten af indsatser, rettet mod børn og unge i mental mistrivsel, i skolealderen. Rapporten viste at der eksisterer mange

lovene indsats, men ikke desto mindre, er der stadig behov mere viden herom (Nielsen, Lund & Obel, 2016: 4-11).

Denne rapport, bekræfter at det danske sociale arbejde, er en del af et globaliseret verdenssamfund, som Beck og Giddens også påpeger. Dette bliver således ekstra tydeligt, når et eksempel som, rapporten, lader sig inspirere af lokale løsningsstrategier og indsats for børn og unge, udviklet i andre dele af verden.

Skønt hverken nogen af de diskuterede teoretikere, forholder sig direkte til det sociale arbejdes felt, med de problemer- og udfordringer som det står overfor, så trækker Beck med sin teori, rammerne for eventuelle løsninger, i modsætning til Giddens og Bauman hvis teoridannelser minder om hans. Rosa nævner dog borgerløn som en mulig løsning på samfundets ulighedsskabende mekanismer (Politiken, 2016). Beck tilføjer ikke kun, et sæt nye opfattelser og begreber, til at forstå det senmoderne samfund, der lader os se ting vi måske ellers ikke ville, han foreslår, som løsningsstrategi et kosmopolitisk globalt samfund. Dette forhold kan bidrage positivt, til vidensdeling over landegrænser, men potentielt også skabe udfordringer for de professionelle socialarbejdere. Socialarbejderen er, i sidste ende, dem der skal omdanne løsningsstrategier, fra andre dele af verdenen, til lokal praksis, der ikke er udviklet til at passe i den danske lokale sammenhæng.

Socialstyrelsen

Socialstyrelsen arbejder, målrettet med udvikling, resultater og implementering af sociale indsats og udarbejdede, i samarbejde med Det Nationale Forsknings- og Analysecenter for Velfærd, i 2018, en vidensoversigt (Ottosen, Berger & Lindeberg, 2018). Baggrunden for, at denne undersøgelse blev iværksat, er at socialstyrelsen vurderede at der intet samlet overblik er over hvilke, danske forebyggende indsats og metoder der har vist sig mest effektive, i forhold til målgruppen af psykisk sårbare unge (Socialstyrelsen, 2018). Vidensoversigten præsenterer 17 studier af indsats, der viser positive effekter blandt unge med psykisk mistrivsel. Oversigten konkluderer dog, at der ligesom sundhedsstyrelsen rapport, er behov for yderligere dokumentation (Ottosen, Berger & Lindeberg, 2018: 10). I erkendelsen af den stigende mentale mistrivsel hos unge mennesker, er indsatsen for unge med psykiske mistrivsels problemer, blevet

et felt der må forstærkes, som Socialstyrelsen fastslog i forbindelse med deres igangsætning af vidensoversigten. Det vil sige, at der ikke tidligere, i særlig høj grad, har været fokus på indsatser for unge i mental mistrivsel og at Socialstyrelsen dermed må mangle viden i forhold til dette. Dog ses det af disse tiltag, at både Socialstyrelsen og Sundhedsstyrelsen, i de senere år anerkender dette problem og forsøger at tackle det. Det viser også et nyere fokus rettet mod unge i mental mistrivsel og at dette således kan føre til en målgruppeforskydning, hvor unge med mental mistrivsel, i højere grad vil blive inkorporeret i det sociale arbejde.

Det kan således konstateres at flere institutioner, Socialstyrelsen og Sundhedsstyrelsen, har opprioriteret dette område, de senere år. Den socialpolitiske redegørelse fra 2017 (Socialministeriet, 2017), satspuljeaftalen på socialområdet, 2018 og satspuljeaftalen for sundhedsområdet 2018-21, vidner også alle om at der fra socialpolitisk side bliver rettet fokus mod dette problem (Socialstyrelsen, 2018: 10).

Socialstyrelsen er en magtfuld aktør i denne udvikling af det sociale arbejde, og tiltagene bevidner at socialpolitikken har til formål at styrke en vidensbaseret socialpolitik, der kan medvirke til effektive sociale ydelser til gavn for unge i mental mistrivsel.

Der er dog behov, for at undersøge resultaterne af ovenstående, i form af yderligere undersøgelser, der giver indsigt i hvorledes disse nye typer af belastninger, som mennesket udsættes for i det senmoderne globaliserede samfund, for at kunne opkvalificere det sociale arbejde, i forhold til at flere unge kan blive udsatte borgere. Der bør tages højde for de gennemgåede tendenser og teorier, således at det sociale arbejde kan forholde sig reflektivt og bidrage til at forebygge unge menneskers mistrivsel. Derudover viser danske undersøgelser, at klienternes inddragelse, i det sociale arbejde stadig efterspørges. Denne efterspørgsel, af klientinddragelse kunne ellers bidrage til det forebyggende arbejde, og til måske at forstå hvorfor mental mistrivsel er opadgående hos unge mennesker.

Konklusion

Nærværende speciale har haft til hensigt, med udgangspunkt i Axel Honneths normative ideal om "det gode liv", at undersøge nogle af de tendenser og vilkår, der præger det senmoderne samfund og at diskutere, hvorledes det påvirker unge menneskers mentale trivsel. Derudover har vi

diskuteret, hvordan samtidens vilkår påvirker det sociale arbejdes felt, samt hvilke udfordringer disse medfører.

Den første analysedel er bygget op omkring sociologisk samtidsdiagnose af det senmoderne samfund. Formålet har været at undersøge de vilkår og tendenser, som præger nutidige forhold, samt at diskutere samfundets patologiske tilstand. Vi konkluderer, at de to gennemgående tendenser, der har forandret og påvirket det senmoderne samfund i størst omfang, er globaliseringen og individualiseringen. Dette har betydet, at vi i stigende grad er blevet frisat fra tidligere tiders fastlåste normer og forventninger til udformningen af vores liv. Vi har fået flere muligheder for at skabe lige præcis det liv, vi ønsker, men samtidig synes det at være blevet et livsvilkår, at vi skal realisere os selv og skabe en anerkendelsesværdig identitet. Vores identitet er nemlig ikke længere noget, der er givet på forhånd, men derimod noget, som vi selv må skabe. Disse ændrede vilkår kan for nogle mennesker skabe en eksistentiel usikkerhed og føre til stress, da det ikke er alle, der har lige let ved at håndtere de mange livsmuligheder og træffe de rigtige valg. Selvrealisering og livsvalg, og overskuddet til at kunne dette, bliver derfor en central del af den mentale trivsel. Samtidig har den tiltagende globalisering betydet, at samfundet er blevet mere konkurrencepræget, og at vi i stigende grad må præstere i hurtigere tempo og konstant være omstillingsparate.

Konkurrence og præstation er de to gennemgående temaer i anden analysedel, hvor formålet er at underbygge samtidsdiagnosen med inddragelse af kvantitative trivselsundersøgelser af danske unge. Her kan vi konstatere en kraftig stigning i særligt stress blandt gymnasieelever og studerende på videregående uddannelser. Den bagvedliggende årsag kan meget vel findes i konkurrencestatens indtog med et dertilhørende præstationssamfund til følge. Der er de senere år blevet gennemført flere uddannelsesreformer, som har haft den konsekvens, at de unge bliver presset til at færdiggøre deres uddannelse så hurtigt som muligt - med det formål at komme ud på arbejdsmarkedet og bidrage til Danmarks globale konkurrenceevne. Dermed er der ikke længere plads til så mange - om nogen - fejltrin. Derudover kan vi konstatere en tendens til, at de unge har internaliseret samfundets normer om, at det gode liv går gennem uddannelse og høje karakterer. Dette kan tænkes at bidrage til det karakterræs, der finder sted.

Analysedelen afrundes med en diskussion af samtidsdiagnosen som modsvar til de politiske strømninger, dens relevans, og hvorvidt der er empirisk belæg for den samtidsdiagnose, der bliver stillet i første analysedel. Vi konkluderer på baggrund af adskillige trivselsundersøgelser, at det er muligt at finde empirisk belæg for flere af de tendenser, som samtidsdiagnostikerne peger på; nemlig at flere oplever mistrivsel, at de oplever et øget pres om at skulle præstere bedst muligt i forsøget på at skabe en selvstændig identitet, samt en tendens til at vende kritikken indad.

I sidste analysedel konkluderes det, at de ændrede vilkår i det senmoderne samfund også har fundet vej ind i det sociale arbejdes felt. Konkurrencestatens paradigme har medført en individualiseret tilgang; det er nu op til den enkelte borger alene at tage ansvar for eget liv, hvilket står i stærk kontrast til det moderne samfunds velfærdsstat, hvor det blev betragtet som en fælles, samfundsmæssig opgave at løse de sociale problemer. Eksempelvis bliver arbejdsløshed i stigende grad italesat som borgerens eget problem, uanset konjunkturer og øvrige omstændigheder i samfundet, og man benytter sig snarere af straf og sanktioner end omsorg og vejledning i forsøget på at få borgeren i arbejde. Denne ændrede tilgang, sammen med karakterræs, præstationspres og generel mistrivsel, kan i sidste instans medføre, at flere unge ender som 'udsatte borgere'. Det kan således konstateres at flere institutioner, Socialstyrelsen og Sundhedsstyrelsen, har opprioriteret dette område, de senere år. Dermed registreres en målgruppeforskydning hvor unge med mentale trivsels-problemer i stigende grad inkorporeres i det sociale arbejde.

Litteraturliste

Andersen, H.

2013. Jürgen Habermas og Axel Honneth. I: H. Andersen & L. B. Kaspersen (Red.). *Klassisk og moderne samfundsteori*. Hans Reitzels Forlag.

Andersen, L. M.

2015. Borgerperspektiver som drivkraft i sociale analyser. I: M. Harder & M. A. Nissen (Red.). *Socialt arbejde i en foranderlig verden*. Akademisk Forlag. København.

Antoft, R. & Thomsen, T. L.

2012. Anthony Giddens: Selvidentitet og tillid i en globaliseret verden. I: M. Hviid Jacobsen & Anders Petersen (Red.). *Samfundsteori & samfundsdiagnose: En introduktion til sytten nyere samfundstænkere for det pædagogiske felt*. Forlaget UP: Unge Pædagoger og forfattere. København Ø.

- Bang, J. & Møhl, B.
2016. Ungdom og de unges liv. *Psyke & Logos*. Vol. 31 (1), 5-10.
- Bauman, Z.
2006: "Frigørelse". I: *Flydende modernitet*. København: Hans Reitzels Forlag.
S.41-42, 52-53
- Beck, Ulrich.
2016. *Risikosamfundet - på vej mod en ny modernitet*. Hans Reitzels forlag. København.
- Beck, Ulrich.
2002. *Fagre ny arbejdsverden*. Hans Reitzels forlag. København.
- Beck, Ulrich.
1999. Risk Society Revisited: Theory, Politics, Critiques and Research Programmes. I: *World Risk Society*. Polity Press. Cambridge, s. 133-52.
- Beck, Ulrich.
1996. World Risk Society as Cosmopolitan Society. Ecological Questions in a Framework of Manufactured Uncertainties. *Theory, Culture and Society: Sage Journals*. Vol. 13 (4), 1-32.
- Caswell, D. & Dall T.
2015. Forståelser af arbejdsløshed og arbejdsløse. I: M. Harder & M. A. Nissen (Red.). *Socialt arbejde i en foranderlig verden*. Akademisk Forlag. København.
- Ejrnæs, M. & Monrad, M.
2016. *Socialt Arbejde*. Akademisk Forlag. København.
- Giddens, A.
2008. *Modernitet og selvidentitet*. Hans Reitzels forlag. København.
- Giddens, A.
2007. *Europa i globaliseringens tidsalder*. Hans Reitzels forlag. København
- Giddens, A.
2005. *Modernitetens konsekvenser*. Hans Reitzels forlag. København.
- Giddens, A.
2000. *En løbsk verden - Hvordan globaliseringen forandre vores tilværelse*. Hans Reitzels forlag. København.
- Giddens, A.
1999. *Intimitetens forandring: Seksualitet, kærlighed og erotik i det moderne samfund*. Hans Reitzels forlag. København.
- Hammershøj, L.G.
2008. *Samtidsdiagnose som kritik*. Dansk Sociologiforening. Årgang 19. Nr4. S.32-47
- Harder, M. & Nissen, M. A.
2015. *Socialt arbejde i en foranderlig verden*. Akademisk Forlag. København.
- Healy K.
2016. *Socialt arbejde i teori og kontekst: En grundbog*. Akademisk Forlag. København.
- Honneth, A.
2005. Organiseret selvrealisering – individualismens paradokser. I: Willig, R. og Østergård, M. (Red.). *Sociale patologier*. Hans Reitzels Forlag. København
- Honneth, A.
2003. Den individuelle friheds patologier. I: Rasmus Willig (red.): *Behovet for anerkendelse – en tekstsamling*. Hans Reitzels Forlag. København.
- Honneth, A.

2006. *Kamp om anerkendelse*. Hans Reitzels Forlag. København
- Hutchinson, G. & Oltedal, S.
2003. *Modeller i socialt arbejde*. Hans Reitzels Forlag. København.
- Ingemann, Jan h., Kjeldsen, Lena., Nørup, Iben., & Rasmussen, Stine.
2018. *Kvalitative undersøgelser i praksis; viden om mennesker og samfund*.
Samfundslitteratur.dk.
- Jacobsen, M.H.
2013. Zygmunt Bauman. I: Andersen, H & Kaspersen, B.L (Red.) *Klassisk og moderne samfundsteori*. Hans Reitzels Forlag
- Jacobsen, M.H.
2007. *Den mosaikagtige og moralske Bauman-mellem mikro og makro*. Dansk Sociologi. Nr.2
Årgang 16
- Juul, S.
2017. *Selvets kultur*. Hans Reitzel forlag. København.
- Juul, S.
2016. Sociologiske Samtidsdiagnoser. I: Juul Søren, Larsen Elm Jørgen & Kristensen
Jytte.
Sociologibogen. Forlaget Columbus. København. S.232-233
- Juul, S., & Pedersen, K. B.
2012. Videnskabsteoretiske retninger og projektarbejdet. I: S. Juul & K. B. Pedersen (Red.).
Samfundsvidenskabernes videnskabsteori; en indføring. Hans Reitzels Forlag.
- Juul, S.
2012. Nyere kritisk teori. I: S. Juul & K. B. Pedersen (Red.). *Samfundsvidenskabernes videnskabsteori; en indføring*. Hans Reitzels Forlag.
- Juul, S., & Pedersen, K. B.
2012. Hvorfor videnskabsteori? I: S. Juul & K. B. Pedersen (Red.). *Samfundsvidenskabernes videnskabsteori; en indføring*. Hans Reitzels Forlag.
- Juul, S.
2013: "*Er konkurrencestaten en velfærdsstat?*" I: *Socialpolitik*. København: Socialpolitisk Forlag
- Jørgensen, P. S.
2016. Den sociale indsats for udsatte børn og unge - lever den op til målene. I: J. Guldager & M. Skytte (Red.) *Socialt arbejde - en grundbog*. Akademisk forlag. København.
- Møhl, B. & Rubæk, L.
2016. Selvskade - Smertens paradoks. *Psyke & Logos*. 37 (2), 5-14.
- Mølholt, A.
2014. Opvækstvilkår. I: B. Greve, A. Jørgensen & J. E. Larsen (Red.). *Det danske samfund*. Hans Reitzels Forlag. Slovenien.
- Niclasen, J., Lund L. og Obel, C.
2016. *Indsatser der fremmer mental sundhed hos børn og unge - et systematisk litteraturstudie af internationale undersøgelser*. Center for sundhedssamarbejde ved Aarhus Universitet.
- Ottosen, M. H., Berger, N. P., & Lindeberg, N. H.

2018. *Forebyggende indsatser til unge i psykisk mistrivsel, en vidensoversigt*. Det nationale forsknings- og analysecenter for velfærd, VIVE. København.

Petersen, A.

2016. *Præstationssamfundet*. København: Hans Reitzels Forlag.

Pedersen, O.K.

2011. *Konkurrencestaten*. København. Hans Reitzels Forlag.

Rasborg, K.

2013. Ulrich Beck. I: H. Andersen & L. B. Kaspersen (Red.). *Klassisk og moderne samfundsteori*. Hans Reitzels Forlag. Finland.

Rasborg, K.

2002. Den anden modernitet - en kritisk diskussion af Ulrich Becks teori om risikosamfundet. *Slagmark - tidsskrift for idehistorie*. 34, 39-60.

Rosa, H.

2014: *Fremmedgørelse og acceleration*. København: Hans Reitzels Forlag

2007: "Talentet og rædslen for at blive ubrugelig". I: *Den ny kapitalismes kultur*. Forlaget Hovedland

Spaten, M. O., Christiansen, N., Rahbek, J., Engholm, L., Rahbek, B., Dahl-Jensen, S., & Ovesen, M.

2010. Unges selvopfattelse, køn og forældrestil. *Psyke & Logos*. 31 (1), 333-361.

Sørensen, M. P.

2012. Ulrich Beck: Risikosamfundet og et andet moderne. I: M. Hviid Jacobsen & Anders Petersen (Red.). *Samfundsteori & samfundsdiagnose: En introduktion til sytten nyere samfundstænkere for det pædagogiske felt*. Forlaget UP: Unge Pædagoger og forfattere. København Ø. Danmark.

Willig, R. & Østergaard, M.

2005. *Sociale Patologier*. Hans Reitzels Forlag. København.

Willig, R.

2007. *Til forsvar for Kritikken*. Hans Reitzels Forlag. København.

Web

Berlingske

2018. Fremsøgt d.06/07-2019: <https://www.berlingske.dk/aaek-advarer-vi-skal-skynde-os-som-ind-i-gen-af-os-ved>

Berlingske

2007. Fremsøgt d.25/05-2019: <https://www.berlingske.dk/kultur/interview-velfaerdsstat-globalisering-og-ombyttede-tidszoner>

Børnerådet

2018. *Børneindblik*. Fremsøgt d. 15/05-2019:

https://www.boerneraadet.dk/media/227848/BRD_Boerneindblik_Nr1_2018_Pres_pa%CC%8A_ungdomslivet.pdf

DR

2018. Fremsøgt d.13/07-2019:<https://www.dr.dk/nyheder/indland/forsker-om-oeget-fracald-fremdriftsreformen-er-med-til-goere-studerende-usikre>

Due, P., Diderichsen, F., Meilstrup, C., Nordentoft, M., Obel, C., Sandbæk, A.

2014. *Børn og unges mentale helbred*. Vidensråd.

http://www.vidensraad.dk/sites/default/files/vidensraadforforebyggelse_boern-og-unges-mentale-helbred_digital_01_0.pdf

Folkeskolen

2016. Fremsøgt d.12/07-2019

<https://www.folkeskolen.dk/589031/saadan-oeger-gymnasiereformen-preset-paa-folkeskolen>

Gymnasieskolen

2016. Fremsøgt d.6/6-2019: <https://gymnasieskolen.dk/minister-karakterfrie-klasser-skal-bremse-perfekthedskultur>

Henningsen, A.

2016. Alt er lidelse. *Atlas Magasin*. 1-15. <http://atlasmag.dk/samfund/alt-er-lidelse>

Information

2011. Fremsøgt d.05/05-2019: <https://www.information.dk/debat/2011/11/laengere-samfundets-skyld>

Information

2012. Fremsøgt d.20/06-2019:

<https://www.information.dk/moti/anmeldelse/2012/10/fremmedgoerelse-erfaringsstab-forhastede-samfund>

Ingeniøren

2017. Fremsøgt d.15/07-2019: <https://ing.dk/artikel/undersogelse-fremdriftsreformen-giver-studerende-stress-204631>

Jyllandsposten

2018. Fremsøgt d.03/08-2019: <https://jyllands-posten.dk/aarhus/ECE10859497/hver-femte-austuderende-soeger-professionel-hjaelp-mod-stress/>

Kristeligt Dagblad

2018. Fremsøgt d.12/06-2019: https://www.kristeligt-dagblad.dk/liv-sjael/morten-albaek?fbclid=IwAR2QA3TbkLI9tC_vS55BtfeWMPchy6LJEBWSuCM7_SjFNjPsmkn8-P0vcY

Kristeligt Dagblad

2017. Fremsøgt d.01/07-2019: <https://www.kristeligt-dagblad.dk/kronik/til-kamp-mod-stress-angst-og-karakterraes>

Kristeligt Dagblad

2017. Fremsøgt d.09.08-2019: <https://www.kristeligt-dagblad.dk/kronik/stress-depression-og-angst>

Nielsen, J.C., Sørensen, N.S. & Osmec, M.N.

2010. *Når det er svært at være ung i Dk. Unges trivsel og mistrivsel i tal*. Center for ungdomsforskning https://www.cefu.dk/media/225966/trivsel_version_6.pdf

Politiken

2016. Fremsøgt d.24/06-2019 <https://politiken.dk/debat/art5647361/Jagten-p%C3%A5-v%C3%A6kst-forvr%C3%A6nger-vores-opfattede-gode-liv>

Psykiastrifonden

2019. Fremsøgt d.02/02-2019

<https://www.psykiastrifonden.dk/viden/fakta.aspx>

Retsinformation

2018. *Servicebogen*.

<https://www.retsinformation.dk/forms/R0710.aspx?id=202239#id59dceef-6c50-4c21-83ab-7d197f9c0f00>

Socialministeriet

2017. Socialpolitisk redegørelse, 2017. fremsøgt d. 14/8 2019:

<http://socialministeriet.dk/media/18740/socialpolitisk-redegoerelse-2017.pdf>

Socialstyrelsen

2018. *Forebyggende indsatser for unge i psykisk mistrivsel*. Fremsøgt d. 15/8 2019:

<https://socialstyrelsen.dk/udgivelser/forebyggende-indsatser-til-unge-i-psykisk-mistrivsel>

Sundhedsdatastyrelsen & Socialstyrelsen

2018. Fremsøgt d.12/06-2019 [file:///home/chronos/u-](file:///home/chronos/u-e06514220for%20ADHD%20og%20s.pdf)

[e06514220for%20ADHD%20og%20s.pdf](file:///home/chronos/u-e06514220for%20ADHD%20og%20s.pdf)

Sørensen, U.N., Grubb, A., Madsen, W.I., & Nielsen, J.C.

2011. *Når det er svært at være ung i Dk. Unges beretninger om mistrivsel og ungdomsliv*.

Center for ungdomsforskning.

https://www.cefu.dk/media/320595/n_r_det_er_sv_rt_at_v_re_unq.pdf

Videnskab

2017. Fremsøgt d.23/06-2019: [https://videnskab.dk/kultur-samfund/derfor-bliver-flere-](https://videnskab.dk/kultur-samfund/derfor-bliver-flere-unge-stressede)

[unge-stressede](https://videnskab.dk/kultur-samfund/derfor-bliver-flere-unge-stressede)

Uddannelses- og Forskningsministeriet

2015. *Aftale om justering af Fremdriftsreformen*, fremsøgt d.15/07-2019:

<https://ufm.dk/lovstof/politiske-aftaler/aftale-om-justering-af-fremdriftsreformen/aftale-om-justeriftsreformen-november-2015.pdf>